

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο

Το ειδώλιο στον βορειοελλαδικό χώρο
από την προϊστορία έως τους
ρωμαϊκούς χρόνους

International scientific symposium

Figurines in northern Greece from
Prehistory until the Roman times

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ | ABSTRACTS

11-13.10. 2018

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
Archaeological Museum of Thessaloniki
Αίθουσα Μανόλης Ανδρόνικος
Manolis Andronikos Hall

Συντονισμός διοργάνωσης

Ευαγγελία Στεφανή, διευθύντρια ΑΜΘ

Επιστημονική Επιτροπή

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, δρ αρχαιολόγος/θεατρολόγος, γενική διευθύντρια Αρχαιοτήτων ΥΠΠΟΑ

Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, δρ αρχαιολόγος, επίτιμη έφορος αρχαιοτήτων

Arthur Muller, professeur d'archéologie grecque, Université Lille 3

Σεμέλη Πινγιάτογλου, καθηγήτρια κλασικής αρχαιολογίας ΑΠΘ

Κατερίνα Ρωμιοπούλου, αρχαιολόγος, επίτιμη έφορος αρχαιοτήτων

Ευαγγελία Στεφανή, δρ αρχαιολόγος, διευθύντρια ΑΜΘ

Κατερίνα Τζαναβάρη, δρ αρχαιολόγος

Οργανωτική Επιτροπή

Άννα Αρβανιτάκη, δρ αρχαιολόγος ΑΜΘ

Ηλέκτρα Ζωγράφου, αρχαιολόγος ΑΜΘ

Αγγελική Κουκουβού, δρ αρχαιολόγος ΑΜΘ

Κατερίνα Μπεχτσή, αρχαιολόγος ΑΜΘ

Ουρανία Πάλλη, αρχαιολόγος ΑΜΘ

Αγγελική Μονέδα, δρ ηλεκτρολόγος μηχανικός & μηχανικός Η/Υ ΑΜΘ

Ρωξάνη Βλαχοπούλου, γραφίστρια ΑΜΘ

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη | Polyxeni Adam-Veleni Πήλινη κεφαλή από την Απολλωνία

Η πήλινη κεφαλή σε σχεδόν φυσικό μέγεθος είναι ανασκαφικό εύρημα από την πόλη της Απολλωνίας στη Μακεδονία. Στην ανακοίνωση μέσα από τεχνοτροπική και στυλιστική παρουσίαση της κεφαλής θα γίνει προσπάθεια της ερμηνείας της, της πιθανής λειτουργίας της στο οικοδόμημα που βρέθηκε, θα τεθούν τα χρονολογικά ζητήματα που προκύπτουν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ενώ θα συζητηθούν και θέματα σχετικά με την εργαστηριακή της προέλευση.

Terracotta head from Apollonia

The almost life-size terracotta head is an artifact found during the archaeological research in the city of Apollonia in Macedonia. Through a stylistic presentation of the head there will be an attempt to formulate an interpretation of the head itself, as well as its possible function within the building where it was found. There will also be a discussion about the chronological issues that arise from its individual characteristics, while there will be remarks on the origin of the workshop where the head was manufactured.

Νίκος Ακαμάτης | Nikos Akamatis

Ειδώλια για τους κεραμείς: σύνολα κοροπλαστικής ελληνοιστικών χρόνων από δύο εργαστήρια κεραμικής της Πέλλας

Στη μελέτη αυτή θα παρουσιαστούν τα ειδώλια από δύο εργαστήρια κεραμικής, που βρέθηκαν στο οικοδομικό τετράγωνο «Ενημέρωσης», στην περιοχή της νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, στο πλαίσιο του έργου «Συντήρηση και Ανάδειξη του Αρχαιολογικού Χώρου της Πέλλας και της Περιοχής της». Πρόκειται για περίπου διακόσια τμήματα ειδωλίων, τα οποία εμπλουτίζουν τη διαμορφωμένη εικόνα για την κοροπλαστική παραγωγή της πόλης. Η απουσία μητρών και άλλων εργαστηριακών καταλοίπων οδηγούν στο συμπέρασμα πως τα εξεταζόμενα ειδώλια δεν κατασκευάστηκαν στα συγκεκριμένα εργαστήρια, αλλά αποτελούσαν αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι κεραμείς στις καθημερινές δραστηριότητές τους. Η εύρεση σημαντικού αριθμού ειδωλίων σε χώρους των οποίων η χρήση έχει ταυτιστεί, όπως σε δωμάτια με κεραμικούς κλιβάνους ή σε ειδικά διαμορφωμένους λατρευτικούς χώρους, παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για το ακανθώδες ζήτημα της ερμηνείας τους. Δευτερευόντως θα εξεταστούν θέματα εικονογραφίας, χρονολόγησης, παραγωγής και διακίνησης των εξεταζόμενων ειδωλίων.

Figurines for the potters: Groups of figurines of the Hellenistic period from two pottery workshops of Pella

In this article are examined the figurines from two pottery workshops that are located in the "Enimerosis" town block, at the area of the new entrance of the archaeological site of Pella. The two workshops were found at the northwest and southwest corners of the town block and were active from the late 4th until the beginning of the 1st centuries BC. Systematic excavation brought to light around 400 parts of figurines that greatly enrich our knowledge on the coroplasty production of the ancient city. The lack of molds and other workshop remnants allows us to conclude that most of the figurines were not produced in these workshop areas but were used by the potters in their everyday activities. The find of many figurines in rooms with pottery kilns or in other cult spaces offers useful information

on their interpretation. Secondly, issues related to iconography, dating, production and distribution of the figurines are also examined.

Βικτώρια Αλλαμανή | Viktoria Allamani **Προτομές και γυναικείες καθιστές μορφές από ταφικά σύνολα των νεκροταφείων** **Θέρμης και Σουρωτής**

Πρόκειται για δύο εκτεταμένα νεκροταφεία που βρίσκονται στον μυκό του Θερμαϊκού κόλπου και παρουσιάζουν ιδιαίτερη πυκνότητα στα αρχαϊκά χρόνια, και αισθητά μικρότερη στον πέμπτο και στον τέταρτο αι. π.Χ. Το γεγονός ότι σταματά η χρήση τους προς τα τέλη του αιώνα αυτού, συνηγρεί στη συμμετοχή των δύο πολιτισμάτων -η ταυτότητα των οποίων είναι άγνωστη ακόμη- στον συνοικισμό της Θεσσαλονίκης του Κασσάνδρου.

Λίγοι είναι οι τάφοι που κτερίζονται με ειδώλια κάθε είδους, και όπως συμβαίνει στα περισσότερα νεκροταφεία πρόκειται συνήθως για γυναικείες και παιδικές ταφές. Επιλέξαμε μικρά σύνολα προτομών και καθιστών γυναικείων μορφών, τα οποία καλύπτουν έναν χρονικό ορίζοντα από τα αρχαϊκά ως και τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Στις ένθρονες μορφές, οι οποίες εικονίζονται αυστηρά μετωπικά με τα χέρια τους να ακουμπούν στα γόνατα, παρατηρούνται επιμέρους διαφοροποιήσεις κυρίως ως προς τον τύπο του θρόνου και την απόδοση των ενδυμάτων. Στις προτομές άλλωστε είναι εμφανείς οι τυπολογικές μεταβολές των εικονογραφικών τους τύπων με αφετηρία τις προτομές «προσωπεία» της αρχαϊκής εποχής, τις οποίες διαδέχονται οι κλασικές και ελληνιστικές απεικονίσεις τους. Τα ειδώλια αυτά που περιλαμβάνουν όλο το άνω τμήμα του κορμού εντάσσονται σε γνωστούς τύπους που διακρίνονται μεταξύ τους από τις εναλλαγές στην ενδυμασία, την κόμμωση, τον τρόπο κάλυψης της κεφαλής, καθώς και στις κινήσεις των χεριών. Οι τυπολογικές αυτές μεταβολές, τέλος, βοηθούν στη χρονολόγηση των προτομών μαζί βέβαια με τα συνευρήματα των ταφικών συνόλων που εξετάζουμε.

Female seated figurines and protomes from closed burial sets in the cemeteries of Souroti and Thermi

This paper deals with terracotta figurines found as grave goods in the tombs of two cemeteries, that of Thermi and Souroti both located in the interior of Thermaic Gulf. Among several kinds of figurines a series of seated female figures as well as certain types of female protomes are examined here. The material chosen represents a considerable diversity of already known types that spans nearly three centuries, from the second half of the 6th century up to the end of the 4th or the very beginning of the 3rd c. BC.

The group of seated figures is represented in strictly frontal pose with their arms leaning on their knees and their feet resting on a footstep. Minor diversities are observed in the type of the throne or in the slight movements of head and body which testify a later date of construction.

The second group of female protomes can be distinguished in three iconographic types with some secondary variations. Apart from the first type that consists of only one small protome-mask with east-ionic traits and a special semicircular rendering of its low edge, two other main iconographic types of protome -busts with several samples each one, complete the terracotta material represented here.

All these types are already produced in Macedonia during the 5th c. in the large coroplastic workshops of the region, mainly Olynthos having their origin in Boiotia or Rhodos. The majority however of the protome-busts we examine here date in the second half of the 4th

c. and more specific in its last quarter according to the numismatic evidence.

Αλέξανδρος Ανδρέου | Alexandros Andreou **Αρχέτυπος πλαστικού αγγείου κλασικών χρόνων από την περιοχή του ιερού της** **Νύμφης στη Νότια Κλιτύ Ακροπόλεως**

Το 1955, στο πλαίσιο των ανασκαφών που διεξήχθησαν από το Γεώργιο Δοντά στην περιοχή του Ιερού της Νύμφης στη Νότια Κλιτύ Ακροπόλεως, βρέθηκε εντός ορύγματος σε ένα δωμάτιο κλασικής οικίας, αρχέτυπος πλαστικού αγγείου κλασικών χρόνων στον τύπο του γυμνού Ερωτιδέα που κάθεται κατενώπιον σε δελφίνι. Το αντικείμενο είναι συμπαγές και κατασκευασμένο από πολύ καλής ποιότητας κορινθιακό πηλό. Η μελέτη των κατασκευαστικών του λεπτομερειών, όπως της επεξεργασίας της επιφάνειάς του με το γλύφανο, που χαρίζει φρεσκάδα στη μορφή, και η χάραξη οδηγού με αιχμηρό εργαλείο πριν από την όπτησή του στη μετάβαση από την εμπρόσθια πλευρά στην οπίσθια όψη του αποδεικνύει πως πρόκειται για δευτερογενούς εκμάγευσης αρχέτυπο που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή πλαστικών αγγείων. Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρηθεί: α) η ένταξη του αρχαίου έργου στην παραγωγή πλαστικών αγγείων της Αθήνας β) η απόδοση του χώρου εύρεσης σε κοροπλαστικό εργαστήριο εντός της οικίας που βρισκόταν πάνω σε αρχαία οδική αρτηρία που οδηγούσε στα ιερά της περιοχής και τροφοδοτούσε με τα προϊόντα του τα ιερά γύρω από την Ακρόπολη γ) η ερμηνευτική προσέγγιση των θρησκευτικών συμβολισμών του εικονογραφικού τύπου των πλαστικών ληκύθων σε συνάρτηση με τις λατρευόμενες γυναικείες θεότητες που προστατεύουν το γάμο και την ευγονία, όπως η Αφροδίτη και η Νύμφη.

A Classical vase archetype from the area of the sanctuary of the Nymph at the South Slope of the Acropolis

The aim of this poster is to present an archetype or a patrix of a plastic vase of the 4th c. BC depicts a semi-nude boy or an Eros seating frontal on the back of a dolphin. The plastic vase was revealed 1955 in a pit within a classic house during the excavations of G. Dontas near the sanctuary of the Nymph at the South Slope of the Acropolis. It is massive and modeled with a very fine Corinthian or Aeginetan clay. Observations by the detailed work on its surface as well as a separation line between its front and back side made with a sharp tool before the firing in the kiln reinforces my proposal that it was a secondary archetype which was used for the production of a plastic vase mold. Moreover its discovery within a house which was located in one of the main streets leading to the sanctuaries of the area implies that the one room of the house functioned as coroplastic workshop provided the visitors of the sanctuaries with valuable offerings for the gods. This type of the plastic lekythos should be associated with female deities protecting the marriage and the birth like Aphrodite, the Nymphhe etc.

Λίλλιαν Αχειλαρά | Lillian Acheilara **Νεολιθικά ειδώλια από τη Μύρινα της Λήμνου**

Η αποκάλυψη αποτμημάτων ειδωλίων της τελικής νεολιθικής εποχής σε σωστική ανασκαφική έρευνα στο Ανδρώνι της Μύρινας ήταν ευχάριστη έκπληξη, καθώς για πρώτη φορά στη Λήμνο της προϊστορικής περιόδου και στους καλά ανασκαμμένους οικισμούς της Πολιόχνης και της Μύρινας αποκαλύφθηκαν ειδώλια. Συγκεκριμένα, στις παρυφές του προϊστορικού οικισμού της Μύρινας, στο οικοπέδο Ν. Τσαπτσίνου, το 1999, ήλθαν στο φως οικοδομικά λείψανα οικιών, αποθηκευτικοί σιροί

και μια σύνθετη κατασκευή – πιθανόν πατητήρι για την εξαγωγή οίνου ή λαδιού που χρονολογούνται στην Κυανή περίοδο της Πολιόχνης (πρώιμη εποχή του χαλκού). Τα λείψανα αυτά εδράζονταν σε δάπεδο που σφράγισε ένα στρώμα καταστροφής, μικρού πάχους, και πάνω στον φυσικό πόρω με κεραμική της Μαύρης περιόδου της Πολιόχνης. Σχεδόν όλα τα ειδώλια, τα περισσότερα από τα οποία εικονίζουν καθιστές γυναικείες μορφές, εντοπίσθηκαν στο στρώμα αυτό.

Το εύρημα είναι σημαντικό, καθώς, μέχρι την έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, τα ειδώλια απουσίαζαν από τις ανασκαφές της προϊστορικής εποχής στη Λήμνο, σε αντίθεση με άλλους προϊστορικούς οικισμούς του καλούμενου Τρωικού Πολιτισμού (Θερμή, Εμποριό, Τροία κ.λπ.), όπου τα ειδώλια ήταν σύνηθες εύρημα.

Neolithic figurines from Myrina, Lemnos

The revelation of figurines of the Chalcolithic-Final Neolithic period during rescue excavations at Androni, in Myrina, was a very pleasant surprise, since it is the first time in the well-excavated settlements of Poliochni and Myrina of prehistoric Lemnos that an amount of figurines of that period were found together.

The rescue excavation conducted in 1999 on the edge of the prehistoric settlement of Myrina (N. Tsaptsinos plot) brought to light many architectural remains, such as storage rooms, granaries and a complex construction possibly used for the extraction of olive oil or wine. These features, dated in the Blue Period of Poliochni (Early Bronze Age), were founded on a horizon sealing a thin destruction layer on the natural rock with ceramic sherds, that have chronological parallels in the Black period of Poliochni. Almost all of the figurines, the majority of which depicts semi-sitting females, were found in this layer.

The findings of Tsaptsinos plot are considered important, since the number of figurines found on the island of Lemnos, all dated in the Bronze Age period is extremely limited, in contrast to other prehistoric settlements (Thermi, Emporio, Troy, etc.) of the Northeastern Civilization (the so-called Trojan Civilization)

Αίλιαν Αχειλαρά, Γεώργιος Βαβλιάκης & Φωτεινή Λύρου

Lillian Acheilara, George Vavliakis & Fotini Lyrou

Τα ειδώλια της ύστερης αρχαϊκής - κλασικής περιόδου από τμήμα του νεκροταφείου της αρχαίας Ερεσού

Στο πλαίσιο της σωστικής ανασκαφικής έρευνας στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γεωργίου Χαχαλά στη Σκάλα Ερεσού, το 2005, αποκαλύφθηκαν συνολικά 10 ειδώλια που προέρχονται από τρεις τάφους της ύστερης αρχαϊκής-κλασικής περιόδου. Τα ειδώλια ανήκουν σε πέντε τύπους ειδωλίων: α) προτομές, β) κουροτρόφοι, γ) όρθιες γυναικείες μορφές, δ) όρθια ανδρική μορφή και ε) ζωόμορφο. Η μελέτη εστιάζεται κυρίως στην ανάλυση των εικονογραφικών τύπων και την ερμηνεία των μορφών, τη συσχέτισή τους με τη λατρεία τοπικών θεοτήτων, όπως φαίνεται και από τις επιγραφικές μαρτυρίες και την ανάλυση του τρόπου αντίληψης του θανάτου κατά τον 5ο αι. π.Χ. στην αρχαία Ερεσό. Καθώς οι ταφές ανήκουν σε άτομα νεαρής ηλικίας, επισημαίνονται οι διαφορές ως προς την κτέρισή τους σε σχέση με τις ταφές ενηλίκων. Τα συμπεράσματα αναφορικά με την ερμηνεία των ειδωλίων στηρίζονται σε ευρήματα τόσο από το συγκεκριμένο τμήμα του νεκροταφείου, όσο και από άλλα ευρήματα από την ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Ερεσσίας, από τα συνευρήματα των τάφων και τη συνολική τους μελέτη. Τέλος, επιχειρείται ο παραλληλισμός με αρχαιολογικά δεδομένα και ευρήματα από άλλες αρχαιολογικές θέσεις της Λέσβου.

The terracotta figurines of the late Archaic - Classical period from part of the cemetery of ancient Eressos

During the rescue excavation on the plot owned by Georgios Chachalas in Skala Eressos in 2005, a total of 10 terracotta figurines were discovered in three graves of the late Archaic - Classical period. The figurines are classified into five typological categories: a) the protomes, b) the kourotrophoi, c) the standings female figures, d) the standings male figures, and e) one animal. The study focuses mainly on the analysis of the iconographical forms and their interpretation, their relationship to the worship of local deities, as can be detected through the epigraphic testimonies and the analysis of how death was understood during the 5th c. BC in ancient Eressos. Due to the fact that the burials belong to young people, it is attempted to point out the differences between these grave gifts and adult grave gifts. The conclusions regarding the interpretation of the figurines are based on findings from both this particular part of the archaic cemetery and other findings from the wider region of the territory of ancient Eressos, from the debris found inside the graves and from their overall study. Finally, a comparison with the archaeological findings from other archaeological sites of Lesbos is attempted.

Μαρία Βαϊοπούλου | Maria Vaiorouli Πήλινα ειδώλια της ύστερης εποχής χαλκού από τη δυτική Θεσσαλία

Πρόκειται να παρουσιασθούν αδημοσίευτα ειδώλια της ύστερης εποχής του χαλκού προερχόμενα από την δυτική Θεσσαλία. Ο μεγαλύτερος αριθμός αυτών ήρθε στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών οι οποίες πραγματοποιήθηκαν υπό τη διεύθυνση της ομιλούσας. Πρόκειται για την ανασκαφή στον οικισμό της εποχής του χαλκού στην θέση «Ασβεσταριά» Πετρωτού της Π.Ε. Τρικάλων, καθώς και εκείνη ενός ιερού-χώρου τελετών των αρχών της ύστερης εποχής χαλκού στη θέση «Παλιάμπελα» Λεονταρίου της Π.Ε. Καρδίτσας. Θα γίνουν, επίσης, αναφορές και στα ειδώλια τα οποία ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφικές έρευνες στο Ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς, τόσο του Δ. Θεοχάρη (ΑΔ 22, 1967, Χρον. Β2, 295-296) όσο και των Α. Πιλάλη -Παπαστερίου και Α. Παπαεθυμίου -Παπανθίμου (Ανθρωπολογία 4, 1983, 49-66), μέσα στο πλαίσιο της έρευνας για την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων παραγωγής ειδωλίων.

Τέλος η παρούσα ανακοίνωση εκτός του ότι θα προσθέσει έναν αριθμό αδημοσίεωτων ειδωλίων στον κατάλογο των ήδη δημοσιευμένων, ευελπιστεί να εμπλουτίσει τις γνώσεις της επιστημονικής κοινότητας για μια περιοχή η οποία είναι σχεδόν άγνωστη όσον αφορά στην ύστερη εποχή χαλκού.

Terracotta figurines of the Late Bronze Age from Western Thessaly

This paper focuses on the presentation of some unpublished terracotta figurines from Western Thessaly dated back to the Late Bronze Age. Most of them were revealed during the excavations that were conducted under the direction of the speaker, such as the excavation in the settlement of the Bronze Age at the location Asvestaria Petropou in the Prefecture of Trikala, as well as in an Early Late Bronze Age sanctuary at the location "Paliambela" Leontariou in the Prefecture of Karditsa. Moreover references will also be made to the figurines that came to light during the excavations in the Sanctuary of Itonia Athena, that were conducted by D. Theocharis (ADelt 22, 1967, Chron. B2, p. 295-296) and by A. Pilali-Papasteriou and A. Papaefthimiou-Papanthimou (Ανθρωπολογία 4, 1983, p. 49-66), in order to investigate the aspects of the local production and consequently the existence of organized workshops in the western thessalian territory.

Finally, the initial aim of the presentation is to add some new and unpublished figurines to the catalogue of the already well known LB figurines and to enrich our archaeological knowledge about West Thessaly, almost a "terra incognita" during the Late Bronze Age.

Μαγδαληνή Βάλλα, Δημητρία Μαλαμίδου, Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Pascal Darque & Ζωή Τσιρτσώνη
Magdalene Valla, Dimitria Malamidou, Chaido Koukouli-Chrysanthaki, Pascal Darque & Zoe Tsirtsoni
Μικρογραφικές αναπαραστάσεις ανθρώπων και ζώων σε νεολιθικά νοικοκυριά: η περίπτωση του τομέα 6 στο Ντικιλί Τας

Στον τομέα 6 του προϊστορικού οικισμού Ντικιλί Τας έχουν αποκαλυφθεί στο σύνολό τους τέσσερα κτίρια/οικίες του τέλους της νεότερης νεολιθικής (περίπου 4.300-4.200 π.Χ.). Στον τομέα αυτόν - ένα από τα σπάνια για τον βορειοελλαδικό χώρο δείγματα διατήρησης νεολιθικού οικιστικού συνόλου - έχει αποτυπωθεί η εικόνα των νεολιθικών νοικοκυριών, κάτω από εκτεταμένο στρώμα καταστροφής των πεσμένων δομικών στοιχείων. Η καλή διατήρηση των οικημάτων και του περιεχομένου τους, και το γεγονός ότι τα τέχνεργα αποκαλύπτονται στον χώρο λειτουργίας τους και όχι σε συμφραζόμενα απόρριψης ή δευτερογενούς απόθεσης, επιτρέπουν την άντληση πολυδιάστατων πληροφοριών. Με βάση το σημαντικό αυτό πλεονέκτημα, θα παρουσιαστούν οι μικρογραφικές -ανθρωπόμορφες και ζωόμορφες- αναπαραστάσεις που βρέθηκαν στις τέσσερις οικίες του τομέα 6, σε συνδυασμό με την υπόλοιπη οικοσκευή και την οικιστική οργάνωση και θα ερευνηθούν τυχόν συσχετισμοί ιδιαίτερων τύπων με κατηγορίες αντικειμένων, κατασκευών και χώρων των σπιτιών και του οικισμού.

Miniature representations of humans and animals in Neolithic households: The case of sector 6 of Dikili Tash

In sector 6 of the prehistoric settlement of Dikili Tash, four buildings/houses of the end of the Late Neolithic (c. 4.300-4.200 BC) have been fully revealed. This sector – one of the rare preserved examples of Neolithic domestic complexes in Northern Greece – has captured the image of Neolithic households under an extensive destruction layer of fallen structural elements. The good preservation of the buildings and their contents, as well as the fact that the artefacts were found in their area of use and not in refuse contexts or secondary deposits, allow the extraction of complex information. Based on this important advantage, we will present the miniature anthropomorphic and zoomorphic representations from the four houses of section 6 together with the household equipment and organization and we will examine any associations between particular types and categories of objects, structures and spaces of the houses and the settlement.

**Μαγδαληνή Βάλλα, Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη & Ιωάννης Ασλάνης
Magdalene Valla, Chaido Koukouli-Chrysanthaki & Ioannis Aslanis
Ανθρωπόμορφες και ζωόμορφες αναπαραστάσεις από τον νεολιθικό οικισμό
Προμαχών-Τοπολνίκα: μία πρώτη παρουσίαση των ευρημάτων του ελληνικού τομέα**

Ο νεολιθικός οικισμός Προμαχών-Τοπολνίκα που τέμνεται από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, ανασκάφηκε στην ελληνική πλευρά μεταξύ των ετών 1994-2003, αποκαλύπτοντας σε έκταση 180 περίπου τ.μ. τμήμα του οικισμού με τρεις κύριες φάσεις κατοίκησης της νεότερης νεολιθικής Ι.

Οι μικρογραφικές αναπαραστάσεις από την ανασκαφή ανέρχονται περίπου σε 420. Αφορούν κυρίως στην απόδοση της ανθρώπινης μορφής είτε τρισδιάστατα, είτε σε πλαστικά αγγεία, είτε ως αποφύσεις αγγείων. Από αυτά, τα αυθύπαρκτα ειδώλια αποτελούν το 85 με 90 τοις εκατό του συνόλου, αν και πρέπει να τονιστεί η δυσκολία κατάταξής τους λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης της πλειοψηφίας των ευρημάτων. Παρατηρείται μεγάλη ποικιλία στον τρόπο κατασκευής τους, ενώ οι επιφάνειες δεν είναι ιδιαίτερα φροντισμένες και σπάνια είναι διακοσμημένες. Η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται συνήθως σχηματικά με αρκετά τυποποιημένα χαρακτηριστικά, αλλά δεν απουσιάζουν τα πρωτότυπα στοιχεία. Οι αναλογίες με την ειδωλοπλαστική των θέσεων του βορειοελλαδικού χώρου και των Βαλκανίων είναι εμφανείς.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατανομή των μικρογραφικών αναπαραστάσεων ανά είδος και τύπο σε βάθος, δηλαδή στα στρώματα και στις φάσεις κατοίκησης του οικισμού, αλλά και σε έκταση, δηλαδή στους χώρους κατοίκησης και κοινής χρήσης.

Anthropomorphic and zoomorphic representations from the Neolithic settlement of Promachon - Topolnica: A first presentation of the finds from the Greek sector

The Greek sector of the Neolithic settlement of Promachon-Topolnica on the Greek-Bulgarian border was excavated between the years 1994 and 2003, revealing part of the settlement with three main occupation phases in the Late Neolithic I over an area of some 180 sq.m.

The miniature representations from the excavation are about 420. They mainly concern the rendering of the human figure, whether they are three-dimensional or plastic vessels or appendages on vases. Figurines make up 85 to 90 percent of the total, but it has to be noted that the fragmentary preservation of most finds makes their classification to appendages or figurines difficult. Large variation can be observed in the manner of their construction, while their surfaces are not particularly refined and are rarely decorated. The human figure is usually given schematically with somewhat standard features, but original elements are not rare. The similarities with figurines from northern Greece and the Balkans are apparent.

Of great interest is the distribution of miniature representations according to kind and type in time, i.e. into the layers and occupation phases of the settlement, as well as in space, i.e. in the residential and communal spaces.

**Σβεtlάνα Βιβντένκο , Αργύρης Θάνος, Αθηνά Βασιλειάδου & Λαμπρινή Μαλλετζίδου
Svetlana Vivdenko, Argiris Thanos, Athina Vasileiadou & Lamprini Malletzidou
Αρχαιομετρική διερεύνηση των ειδωλίων από τις ανασκαφές της Εφορείας
Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης.**

Η εργασία αυτή συνοψίζει το μακρόχρονο ερευνητικό έργο όσον αφορά την αρχαιομετρική εξέταση των ειδωλίων που αποκαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές υπό την εποπτεία της ΕΦΑΠΕΘ (πρώην ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ). Στη μελέτη παρουσιάζονται τα δεδομένα τα οποία συγκεντρώθηκαν στο αρχείο του Εργαστηρίου Χημείας του Τμήματος Συντήρησης της ΕΦΑΠΕΘ. Είναι τα αδημοσίευτα αποτελέσματα από παλαιότερες μελέτες και τα αποτελέσματα από πρόσφατες εξετάσεις.

Το αντικείμενο της διερεύνησης είναι τα ειδώλια από τις ανασκαφές της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης, μεγάλος αριθμός των οποίων συντηρήθηκε από τους ίδιους τους συγγραφείς (Α. Θάνο και Σ. Βιβντένκο). Αναλύονται λεπτομερώς τα στοιχεία της κατασκευής των ειδωλίων: εξετάζεται ο πηλός του σώματος, περιγράφονται οι συνθήκες όπτησης, προσδιορίζονται τα βασικά συστατικά της προετοιμασίας και ταυτοποιούνται οι χρωστικές. Στις τεχνικές εξέτασης περιλαμβάνονται: παρατήρηση σε στερεομικροσκόπιο, εξέταση των λεπτών τομών σε πολωτικό μικροσκόπιο και φυσικοχημικές αναλύσεις (m-XRF, SEM-EDX, FTIR και, επιλεκτικά, Raman, TGA και XRD). Για την επεξεργασία των αποτελεσμάτων της χημικής ανάλυσης του πηλού χρησιμοποιείται η στατιστική μέθοδος Matlab.

Τα αποτελέσματα της εξέτασης των ειδωλίων συγκρίνονται με τα δεδομένα της αρχαιομετρίας (αρχείο του Εργαστηρίου) για τα έργα ζωγραφικής στα ταφικά μνημεία των ίδιων περιοχών.

Archaeometric studies of figurines from the excavations of the Ephorate of Antiquities of Thessaloniki Region

In this work, the long-standing archaeometric research on figurines is summarized, which were discovered during the excavations carried out under the supervision of the Ephorate of Antiquities of Thessaloniki Region. The presented results were collected in the archives of the Laboratory of Chemistry of the Ephorate's Department of Restoration. These results were driven both by previous unpublished studies and by recent archaeometric investigations.

The object of this work is the study of the figurines unearthed from excavations in the region of Thessaloniki, a large number of which were restored from the authors S. Vivdenko and A. Thanos themselves. The materials and techniques of the figurines are investigated in detail: The clay of the body is examined, the firing conditions are described, and the basic components of the preparation and the applied pigments are identified. The applied characterization techniques include: The observation of the collected samples with a Stereomicroscope and the examination of cross-sections and thin cross-sections with a Polarized Light Microscope. Additionally, the physico-chemical analysis of the above-mentioned specimens was applied by means of m-XRF, SEM-EDX, m-FTIR, m-Raman, TGA and XRD. The results concerning the clays chemical analysis were processed via MATLAB statistical methods.

The results of the complementary analyzes on the figurines are compared with the archaeometric data (Ephorate's Laboratory of Chemistry archives) from paintings of burial monuments of the same area.

Μιχαήλ Βιολατζής, Ελένη Λαμπροθανάση & Κωνσταντίνος Θ. Ράπτης
Michail Violatzis, Eleni Labrothanasi & Konstantinos Th. Raptis
Ειδώλια ύστερων ελληνιστικών/πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων από λαξευτό τάφο
της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης

Στην ανακοίνωση παρουσιάζεται και μελετάται από εικονογραφική, τυπολογική και τεχνολογική άποψη ομάδα ειδωλίων ύστερων-ελληνιστικών/πρώιμων-ρωμαϊκών χρόνων, τα οποία εναποτέθηκαν ως κτερίσματα γυναικείας ταφής σε λαξευμένο στο βράχο κιβωτιόσχημο τάφο που εντοπίστηκε στον εγγύτερο στα τείχη τομέα της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης.

Πρόκειται για αδημοσίευτο, κλειστό ανασκαφικά, σύνολο είκοσι τεσσάρων ειδωλίων, τα δεκαεννέα εκ των οποίων ανήκουν στον ίδιο τύπο καθιστής με ενωμένα τα σκέλη γυναικείας μορφής, χωρίς δήλωση χειρών και με χαρακτηριστική κόμμωση (πλαγγόνα). Τα ομότυπα ειδώλια, που έχουν κατασκευαστεί από περισσότερες από μία μήτρες, φέρουν στο κάτω και πίσω μέρος τους δύο οπές εξαέρωσης, που πιθανώς χρησιμοποιήθηκαν και για την εξάρτησή τους από κατασκευή που δεν διατηρήθηκε.

Ένα μικρότερο διαστάσεων σχηματοποιημένο ειδώλιο εικονίζει όρθια γυναικεία μορφή με χιτώνα και ιμάτιο, που δύναται να ταυτιστεί με Αφροδίτη, ενώ έτερο ειδώλιο εικονίζει Νίκη με σχηματοποιημένα πτερά.

Το σύνολο συμπληρώνουν τρία συμπλέγματα, τα δύο εκ των οποίων αποτελούν παραστάσεις Έρωτα και Ψυχής εναγκαλισμένων, σε σχηματοποιημένο στη μία περίπτωση ανάκλιτρο, ενώ το τρίτο εικονίζει κιθαρωδό Αρίωνα πάνω σε δελφίνι.

Στο σύνολο τους τα υπό εξέταση ειδώλια διατηρούν ίχνη λευκού επικρίσματος για την απόδοση του δέρματος, διάφορα χρώματα, όπως ανοικτό ρόδινο, κυανό και ωχρό κίτρινο για την απόδοση του ρουχισμού, καθώς και μαύρο για τα χαρακτηριστικά του προσώπου των εικονιζόμενων μορφών.

Late Hellenistic/Early Roman clay figurines from a rock-cut tomb at the Western necropolis of Thessaloniki

This paper discusses in iconographic, typological and stylistic terms a group of late hellenistic/early roman clay figurines, which were deposited as offerings of a female burial, set in a rectangular rock-cut tomb excavated in the, closest to the walls, area of the western necropolis of Thessaloniki.

The majority of this unpublished, archaeologically undisturbed, group of twenty-four figurines is consisted of nineteen, morphologically homogeneous, seated, armless female figures with joined legs and characteristic hairstyle (plaggona). These have been manufactured with more than one moulds and bear on their back and/or bottom ventilation -necessary for the firing procedure- holes; the latter may have been also used in order the figurines to be attached on a non-maintained, possibly wooden, object.

A smaller scale figurine depicts a standing female figure wearing chiton and himation, which could be identified with Aphrodite, while another figurine represents Victory with schematic butterfly wings.

In the same group of offerings three complex-figurines are also listed: two depicting "Eros and Psyche" embraced on a schematic in one case anaklindron, and one depicting the citharode Arion on a dolphin.

In total, these clay figurines maintain traces of white coating for the rendering of the skin, and various pigments, such as pale pink, light blue and yellow-ochre on the clothing, and black applied to form the face features.

Silvana Blaževska **Terracotta figurines from Stobi in funerary context**

Terracotta figurines are the most frequent grave offerings on the West cemetery at Stobi during the late 1st c. BC and early 1st c. AD. They were discovered mainly in cremated burials of various types: simple pits, arched tile graves and small cysts formed of tiles. By the number of the discovered samples so far, it is certain that there is a large local production of figurines of various types at Stobi, mainly for funerary purpose.

During the 2009 excavation at the West cemetery, 114 terracotta figurines were discovered in Grave no. 2226. Thirteen types of figurines can be distinguished, Eroses, Telesphoros, Aphrodite, riders, midgets, actors and animal figurines. There are many identical samples, as well as samples made in different mold. They were placed in the center of the grave pit during the actual burial. The grave no. 2226 represents an excellent example of variety of types in well dated closed deposit.

Πήλινα ειδώλια από ταφικό σύνολο στους Στόβους

Τα πήλινα ειδώλια είναι τα πιο συχνά κτερίσματα στο δυτικό νεκροταφείο των Στόβων κατά τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. και στις αρχές του 1ου αι. μ.Χ. Βρέθηκαν κυρίως σε καύσεις σε διάφορους τύπους τάφων: απλοί λάκκοι, τοξωτοί κεραμοσκεπείς και μικρούς κεραμοσκεπείς. Ο μεγάλος αριθμός των μέχρι τώρα ευρημάτων, είναι βέβαιο ότι υπάρχει μεγάλη τοπική παραγωγή ειδωλίων διαφόρων τύπων στους Στόβους, κυρίως για ταφικό σκοπό.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του 2009 στο δυτικό νεκροταφείο, βρέθηκαν 114 πήλινα ειδώλια στον τάφο αριθ. 2226. Είναι δυνατό να διακριθούν δεκατρείς τύποι ειδωλίων, Έρωτες, Τελεσφόρος, Αφροδίτη, αναβάτες, νάνοι, ηθοποιοί και ειδώλια ζώων. Υπάρχουν πολλά πανομοιότυπα δείγματα, καθώς και παραδείγματα κατασκευασμένα σε διαφορετικές μήτρες. Είχαν τοποθετηθεί στο κέντρο του ταφικού λάκκου κατά τη διάρκεια της ταφικής τελετής. Ο τάφος αρ. 2226 αντιπροσωπεύει ένα εξαιρετικό παράδειγμα ποικιλίας τύπων σε κλειστό σύνολο.

Φώτης Γεωργιάδης | Fotis Georgiadis **Πλαστικό αγγείο και ειδώλια από το αρχαίο ιερό στο σπήλαιο «Δρακότρυπα» Θάσου**

Η επιτοίχια παρουσίαση στοχεύει να παρουσιάσει τα πήλινα ειδώλια και τα πλαστικά αγγεία από ένα σπήλαιο-ιερό που βρέθηκε πρόσφατα στη βόρεια Ελλάδα.

Τα τελευταία χρόνια η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας διεξάγει ανασκαφή στο σπήλαιο «Δρακότρυπα» στην Παναγία Θάσου. Η έρευνα έφερε στο φως ένα ιερό που ιδρύθηκε στην αρχαϊκή περίοδο, κοντά σε θέσεις εγκατάστασης προϊστορικών χρόνων.

Βρέθηκαν μόνο λιγιστά και αποσπασματικά σωζόμενα ειδώλια τα οποία ανήκουν σε ήδη γνωστούς τύπους στην περιοχή, μεταξύ των οποίων και ένα πήλινο ειδώλιο θεότητας-νάνου (Ptah-Pataikos), τύπου ήδη γνωστού από το Αρτεμίσιο της Θάσου. Ξεχωριστό παράδειγμα αποτελεί κεφάλι από πλαστικό αγγείο με τη μορφή πιθήκου, ένας μέχρι τώρα άγνωστος τύπος στη βόρειο-Ελλάδα.

Plastic vase and clay figurines from the archaic shrine at Drakotrypa cave, Thasos

This poster presentation aims to discuss the clay figurines and plastic vases found in a recently discovered cave-shrine in northern Greece.

During the past few years the Ephorate of Palaeoanthropology-Speleology has been conducting an excavation at cave "Drakotrypa" (i.e. Dragon-cavity) in Panagia, Thasos. The research brought to light a shrine founded in the archaic period, alongside the temporary settlements of prehistoric periods.

Only a few, fragmented and ill preserved figurines were found, that belong to types well known in the archaeological record of the area. More unusual amongst them is a clay figurine of the dwarf deity (Ptah-Pataikos), a type already known from the Artemision of Thasos. What stands out among those findings, though, is the head of a plastic vase in the form of a monkey, an, until now, unknown type in the northern-Greek area.

Γεωργία Γεωργιάδου | Georgia Georgiadou Πήλινα ειδώλια ένθρονων γυναικείων μορφών από το Λειβήθριο άντρο του Ελικώνα στη Βοιωτία

Μεγάλος αριθμός από πήλινα ειδώλια ένθρονων γυναικείων μορφών της ύστερης αρχαϊκής και κλασικής περιόδου αποκαλύφθηκε στο Λειβήθριο άντρο του Ελικώνα στη Βοιωτία. Τα ειδώλια που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ. ανήκουν σε τύπους με καταγωγή από την Αττική, την Κόρινθο και κυρίως την ανατολική Ελλάδα και την Ιωνία, δημοφιλείς και στον βορειοελλαδικό χώρο. Η παρουσία των ιωνικών τύπων συνέχισε και ολοκληρώθηκε στην πρώιμη κλασική περίοδο. Ήδη από τις αρχές της πρώιμης κλασικής περιόδου και μέχρι τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., όπου εντοπίζονται τα τελευταία παραδείγματα ένθρονων γυναικείων μορφών, άνθισε, υπό την επίδραση της αττικής τέχνης, η τοπική παραγωγή με δικές της δημιουργίες. Η ταύτιση του σπηλαίου με το άντρο των Λειβηθρίδων Νυμφών και της Νύμφης Κορώνειας σε συνδυασμό με την παρουσία των μορφών που μελετώνται, φανερώνει ότι οι λατρεύτριες επισκέπτονταν το ιερό και προσέφεραν τα ειδώλια ως αναθήματα, προκειμένου να ζητήσουν προστασία ή να ευχαριστήσουν για τα σημαντικά γεγονότα που σηματοδοτούσαν τον κύκλο της ζωής τους, όπως ο γάμος και η τεκνοποίηση.

Clay statuettes of enthroned female figures from the Leibethrian cave on Mount Helicon in Boeotia

A great number of enthroned female figures made of clay of the late archaic and classical period were brought to light in the Leibethrian cave of Mount Helicon in Boeotia. The figurines that date back to the late 6th-early 5th c. BC belong to types which originate from Attica, Corinth and especially eastern Greece and Ionia, very popular in the Northern Greek area as well. The presence of the Ionic types was continued and completed in the early classical period. From the beginning of the early classical period and until the middle of the 4th c. BC, when the last examples of the enthroned female figures were found, the local production with its own creations managed to flourish, under the influence of the Attic art. The identification of the cave as the grotto of the Leibethrides Nymphs and Nymph Koroneia in conjunction with the presence of the figures that are examined, shows that the worshipers were visiting the shrine and offered these figurines as votive offers, in order to ask for protection or to thank for the important events that signaled their lifecycle, like the marriage and the child bearing.

Αναστασία Δημουλά & Ζωή Καΐκα
Anastasia Dimoula & Zoi Kaika
Νεολιθικά ειδώλια από την Ανατολική Μακεδονία στο Αρχαιολογικό Μουσείο
Θεσσαλονίκης

Η παρούσα ανακοίνωση πραγματεύεται τη μελέτη νεολιθικών ειδωλίων από μια σειρά προϊστορικών θέσεων της Ανατολικής Μακεδονίας, όπως Σιταγροί, Δοξάτ Τεπέ, Δήμητρα, Λευκοθέα και Τούμπα Σερρών. Τα ειδώλια προέρχονται από επιφανειακή περισυλλογή και αποτελούν τμήμα της συλλογής Τσάκου, που φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε στη μελέτη των ειδωλίων είναι τεχνολογική και μορφολογική/τυπολογική. Μέσω της λεπτομερούς τεχνολογικής ανάλυσης γίνεται ανασύνθεση των σταδίων κατασκευής των ειδωλίων, από την επιλογή των πρώτων υλών, στις μεθόδους κατασκευής, επεξεργασίας της επιφάνειας και διακόσμησης, έως την όπτηση. Η μορφολογική/τυπολογική εξέταση αναλύει τα εικονογραφικά δεδομένα των ειδωλίων, όπως την αναπαράσταση των μορφών, το φύλο και τη στάση. Τα αναλυτικά αυτά δεδομένα υποστηρίζονται από την αναζήτηση παραλλήλων στον ευρύτερο νεολιθικό χώρο του Αιγαίου και των Βαλκανίων.

Στόχος της μελέτης είναι η διατύπωση μιας ερμηνευτικής πρότασης για τον ρόλο αυτών των ειδωλίων στις νεολιθικές κοινωνίες, που να συνδυάζει τις τεχνολογικές με τις εικονογραφικές παραμέτρους. Η απουσία αρχαιολογικών συγκειμένων είναι σημαντική αλλά αντισταθμίζεται μερικώς με στρωματογραφημένα δεδομένα από ανασκαφές στις ίδιες θέσεις που εξετάζονται, π.χ. Σιταγροί, Δήμητρα, που υποστηρίζουν και τη σχετική χρονολόγηση των υπό εξέταση επιφανειακών ειδωλίων. Η συνολική συζήτηση των παραπάνω παραμέτρων και δεδομένων, χρονολογικών, τεχνολογικών, μορφολογικών, αποσκοπεί επίσης να συμβάλλει στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στους οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας, αλλά και των επαφών τους με γειτονικές ή πιο απομακρυσμένες περιοχές.

Neolithic figurines from Eastern Macedonia in the Archaeological Museum of
Thessaloniki

This paper presents the study of Neolithic figurines from a series of prehistoric sites in Eastern Macedonia, such as Sitagroi, Doxat Tepe, Dimitra, Lefkothea and Toumba Serres. The figurines under study are surface finds and consist part of the Tsakos collection, which is kept in the Archaeological Museum of Thessaloniki.

The methodological approach followed in the study is technological and morphological/typological. Through detailed technological analysis, the manufacturing stages of the figurines are reconstructed, from the selection of raw material, to construction methods, surface treatment and decoration, and firing. The morphological/typological examination analyses the iconographical data, such as the representation of forms, gender and posture. The analytical data is supported by parallels from the wider Neolithic space of the Aegean and the Balkans.

The aim of the study is to phrase a hermeneutical proposal for the role of figurines in the Neolithic societies, combining technological and iconographic parameters. The absence of archaeological context is important but is partially counterbalanced by stratified data from excavations in the same sites under consideration, e.g. Sitagroi, Dimitra, which also support the relative dating of the surface figurines. Moreover, the overall discussion of the above parameters and data - chronological, technological and morphological - aims to explore the relations between the settlements of Eastern Macedonia, as well as their contacts with neighbouring or more distant areas.

Νίκος Ευστρατίου | Nikos Efstratiou **«Πολεμώντας ανεμόμυλους»: αντιμετωπίζοντας τα νεολιθικά ειδώλια**

Είναι γνωστό ότι τα νεολιθικά ειδώλια αποτελούν μια αινιγματική κατηγορία προϊστορικού αρχαιολογικού υλικού που προκαλεί ερμηνευτικά τους ερευνητές, ιδιαίτερα όταν επιχειρούν να υπερβούν εμφανή φορμαλιστικά χαρακτηριστικά τους ή αυτονόητους συνειρμούς. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι οι κατά καιρούς απόπειρες ερμηνείας των ειδωλίων εκφράζουν με τον πιο έκδηλο τρόπο κυρίαρχες κάθε φορά αφετηρίες, τάσεις και απόψεις σε γενικότερα ζητήματα κοινωνικής οργάνωσης, ιδεολογίας, οπτικής αναπαράστασης ή επιτέλεσης. Θα μπορούσε, ωστόσο, να αναρωτηθεί κανείς εάν τα ειδώλια ως κατηγορία οπτικοποιημένου υλικού και η αγωνία για την ερμηνεία τους δεν εκφράζουν τελικά τίποτα άλλο σήμερα παρά την αδιάκοπη και άنيση μάχη του αρχαιολόγου, ως άλλου Δον Κιχώτη, με την πραγματικότητα, τη φαντασία, τη ρητορική, και τελικά την περιπέτεια.[Πώς φαίνεται ότι δεν έχεις ιδέα από περιπέτειες! Αυτοί εκεί είναι γίγαντες και, αν φοβάσαι, πήγαινε στην άκρη να προσευχηθείς, όσο θα δίνω την άنيση μάχη ενάντια τους» (Θερβάντες)]

'Tilting at windmills' – Confronting Neolithic figurines

It is known all too well that Neolithic figurines constitute an enigmatic category of material remains in the archaeological record which challenges researchers interpretatively when they try to go beyond descriptive and formalist characteristics or self-evident connotations. Indeed, it is not incidental that often enough attempts to interpret Neolithic figurines reflect in the most pronounced way dominant – each time - tendencies and views on more general issues of past social organization, ideology, visual expression or performance. One could wonder therefore whether figurines as a specific category of visualized objects and imagery, along with the suspense which surrounds their interpretation, does not reflect anything else but the relentless, uneven or lost fight of the archaeologist, like a Don Quixote from another era, with reality, imagination, rhetoric and ultimately personal quest. [“Those whom you see over there, answered Don, with their long arms, they are giants, and, if you are afraid, get aside and pray, whilst I engage with them in fierce and unequal combat” (Miguel de Cervantes Saavedra)]

Ηλέκτρα Ζωγράφου | Elektra Zografou **Ειδώλια της Μητέρας των Θεών από την ανασκαφή του οικοπέδου Β. Τομπουλίδη στην Αμφίπολη Σερρών**

Κατά τα έτη 2006 και 2007 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο φερόμενης ιδιοκτησίας Β. Τομπουλίδη, τα πρώτα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάστηκαν το 2008 στο ετήσιο συνέδριο «Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη». Με μια πρώτη εκτίμηση βασιζόμενη στα νομίσματα και την κεραμική του οικοπέδου, η διάρκεια χρήσης του χώρου ορίζεται από τον ύστερο 4ο αι. π.Χ. μέχρι και τους πρώτους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης, με την πλειονότητα των ευρημάτων να χρονολογείται στους ελληνοιστικούς χρόνους.

Μια μικρή σε αριθμό κατηγορία κινητών ευρημάτων είναι τα πήλινα ειδώλια, δυστυχώς όλα αποσπασματικά σωζόμενα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν, τόσο για το μέγεθος, όσο και για την εικονογραφία τους, τα ειδώλια της Μητέρας των Θεών που θα αποτελέσουν το κεντρικό θέμα της ανακοίνωσης. Παρά την αποσπασματική διατήρησή τους, αναγνωρίζονται τρεις διαφορετικοί εικονογραφικοί τύποι της θεάς, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται κυρίως σε αυτόν που την παριστάνει πλαισιωμένη από τρεις

συνοδευτικές μορφές. Ο εικονογραφικός αυτός τύπος φαίνεται πως επαναλαμβάνεται και σε ένα τέταρτο ειδώλιο, προερχόμενο πιθανότατα από την ίδια μήτρα, από το οποίο διατηρείται μόνο ένα θραύσμα.

Η επαναλαμβανόμενη παρουσία ειδωλίων της θεάς στον χώρο -ο οποίος, σημειωτέον, αποτελεί τμήμα κτηριακού συγκροτήματος που είχε ερευνηθεί παλιότερα και όπου είχαν επίσης εντοπιστεί ειδώλια της Μητέρας των Θεών, αλλά και αντικείμενα που υποδηλώνουν τη λατρεία και άλλων θεοτήτων- το μέγεθος και η εικονογραφία τους, αναπόφευκτα οδηγεί την σκέψη στην τέλεση εκεί της μητραϊκής λατρείας. Με αφορμή τα παραπάνω ειδώλια του οικοπέδου φερόμενης ιδιοκτησίας Β. Τομπουλίδη, θα συζητηθεί κατ'επέκταση και το θέμα της λατρείας της Μητέρας των Θεών γενικά στην Αμφίπολη, καθώς δεν είναι λίγα τα ευρήματα που καταδεικνύουν την έντονη παρουσία της εκεί.

Terracotta figurines representing the Mother of the Gods found in the plot of V. Tomboulidis in Amphipolis, Serres

The archaeological research conducted within the plot of V. Tomboulidis in Amphipolis, Serres, during 2006 and 2007, revealed a part of a building dated –based on the coins and the pottery found there- from about the end of the 4th c. BC up to the early years of the Roman conquest, though the majority of the findings are dated in the Hellenistic period.

This article examines a small group of fragmented terracotta figurines representing the Mother of the Gods, noticeable not only for the dimensions of the objects, but also for their iconography. Of the three iconographic types recognized among them, the one representing her framed by three appendants stands out. A small terracotta fragment, probably deriving from the same mould, seems to repeat this certain type.

The size and iconography of these terracotta figurines defines them obviously as cult objects. It should be noted that the building revealed in this plot is part of a larger complex, excavated a few years earlier, in which were also found terracotta figurines representing the Mother of the Gods -though in a much smaller scale- among other objects indicating the cult of other deities. The worship of the Mother of Gods can be therefore concluded within the building. The cult of the Mother of the Gods generally in Amphipolis will be shortly discussed, since her presence there is clearly indicated by a large number of relevant findings.

Στέλιος Ιερεμίας | Stelios Ieremias Η κοροπλαστική της αρχαίας Δημητριάδας: εισηγμένες μήτρες και τοπική παραγωγή

Η Δημητριάδα, πόλη ιδρυμένη από τον Δημήτριο Πολιορκητή το 294/3 π.Χ., έχει προσφέρει άφθονο κοροπλαστικό υλικό της ελληνιστικής περιόδου. Η ανεύρεση του υλικού των ανασκαφών του Α.Σ. Αρβανιτόπουλου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών και στο Αθανασάκειο Μουσείο Βόλου έδωσε την ευκαιρία για επανεξέταση του παλαιού υλικού σε συνδυασμό με τα ευρήματα των ανασκαφών της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας αλλά και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Το corpus του κοροπλαστικού υλικού ανέρχεται, έτσι, σε πάνω από 700 ειδώλια, τα οποία μπορούν να μας δώσουν πολύτιμες πληροφορίες αλλά και πολλούς νέους τύπους. Στο άρθρο αυτό θα παρουσιαστούν οι εισηγμένες μήτρες, η τοπική παραγωγή ειδωλίων και η μεταξύ τους σχέση. Μέσα από τις εισαγωγές μητρών η Δημητριάδα φαίνεται να έχει εμπορικές σχέσεις με την Αττική και τη Βοιωτία τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της, και στη συνέχεια πολλές εισαγωγές από τα εργαστήρια της Πέλλας και της Βέροιας από

τη Μακεδονία, καθώς και από τη Θεσσαλονίκη και τα Άβδηρα. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η σχέση της με τα εργαστήρια της Μύρινας και της Πριήνης στη Μικρά Ασία, καθώς και με την Αλεξάνδρεια και την Κυρήνη στη Βόρεια Αφρική αλλά και τη Νότια Ιταλία. Επομένως, η Δημητριάδα καθίσταται μια καθαρά κοσμοπολίτικη ελληνιστική πόλη με επαφές με όλη τη Μεσόγειο, κάτι που ήταν ήδη γνωστό από τις γραπτές στήλες της.

The terracottas from Demetrias: Imported moulds and local production

The focus of this paper is the coroplastic art of ancient Demetrias, in the Hellenistic period. The material under study stemming from old excavations by A.S. Arvanitopoulos (1906-1920) and more recent discoveries is very plentiful, with over 700 specimens in our corpus. This body of material provides important information on manufacture, usage, and many new types. In this paper, I will present the imported moulds, the local production and the relationship between them. Through the imported moulds, Demetrias is shown to have trade links to Attica and Boeotia, esp. in the first years of its foundation, whereas increasingly during the second half of the 3rd c. and later the imports from the workshops of Pella and Veroia from Macedonia make their presence, as well as those from Thessaloniki and Abdera. Especially important are the relations with the workshops of Myrina and Priene as well as with Alexandria and Cyrene in Northern Africa, but also with South Italy. Thus, Demetrias is evidently a cosmopolitan Hellenistic city with trade connections across the entire Mediterranean, a feature that complements the evidence from the famous painted stelai.

Κωνσταντίνα Καλλιντζή & Βασιλεία Δημητρακοπούλου Konstantina Kallintzi & Vasileia Dimitrakopoulou Τα ειδώλια του ταφικού τύμβου Αλμυρής Λίμνης Αβδήρων

Στα ΒΑ της αρχαίας πόλης των Αβδήρων εκτείνεται το νεκροταφείο των τύμβων, όπου το 1990 πραγματοποιήθηκε η ανασκαφή ενός ταφικού τύμβου της ύστερης κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής περιόδου, στη θέση Αλμυρή Λίμνη (πρώην Τουζλά Γκιόλ). Συνολικά αποκαλύφθηκαν δέκα τάφοι (μία μαρμαρίνη σαρκοφάγος, μία πώρινη σαρκοφάγος, ένας κιβωτιόσχημος τάφος από πωρόλιθο, μία λακκοειδής ταφή-καύση και έξι παιδικοί εγχυτρισμοί σε πίθους), πλούσια κτερισμένες. Ανάμεσα στα ποικίλα κτερίσματα (αγγεία, κοσμήματα κ.α.), ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα ειδώλια, ο αριθμός των οποίων είναι ο μεγαλύτερος που έχει ανευρεθεί σε ταφικό σύνολο του νεκροταφείου των Αβδήρων. Η πλειονότητα αυτών προέρχεται από τον τάφο III, ο οποίος περιέχει δύο παιδιά, ενώ αρκετά έχουν βρεθεί και στους εναγισμούς-περιοχές προσφορών, που βρίσκονται γύρω από τους τάφους, κυρίως στο επίπεδο έδρασής τους. Αν και η κατάσταση διατήρησής τους είναι κακή, -αρκετά έχουν συκολληθεί και αποκατασταθεί στα εργαστήρια του μουσείου Κομοτηνής-, τόσο ο αριθμός, όσο και η ποικιλομορφία τους, τα καθιστούν ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κοροπλαστικό σύνολο.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρηθεί μία πρώτη παρουσίαση των ειδωλίων αυτών, ιδωμένων μέσα στο ανασκαφικό τους σύνολο. Θα δοθεί έμφαση στον προσδιορισμό των προτιμώμενων εικονογραφικών τύπων, σε θέματα τεχνοτροπίας, κατασκευής, χρονολόγησης και ένταξης των ειδωλίων αυτών στις ταφικές πρακτικές της περιόδου, ώστε να εξαχθούν κάποια πρώτα συμπεράσματα.

Terracotta figurines from the tumulus of Almiri Limni in Abdera

The tumulus cemetery is located in the NE region of the ancient city of Abdera. During the

1990 excavation season, a Late Classical-Early Hellenistic tumulus was found in an area known as "Almiri Limni" (former Tuzla Göl). Ten graves were revealed in total: a marble sarcophagus, a stone sarcophagus, a poros-stone cist grave, a shaft grave-cremation burial and six child-burials in pithoi, all of them containing rich grave offerings. Among the various offerings (vases, jewelry etc.), the number of the terracotta figurines is outstanding, since it constitutes the largest group ever found in the Abdera cemetery. The majority of the figurines come from the Grave III, comprising two child burials, while many of them were found in sacrificial offerings/enagismoi around the graves, mostly from the level of the graves themselves. Even if the state of preservation is rather bad -most of the figurines are now mended and restored in the conservation laboratories of the Archaeological Museum of Komotini- their number as well as their diversity make them a coroplastic ensemble of great interest. This paper intends to present these terracotta figurines as a coroplastic ensemble in their archaeological context for the first time. In addition, special emphasis will be placed on the iconographical types, the methods of production employed, the chronology and in comparison with the burial customs practiced in the cemetery of Abdera in general.

Χρήστος Καραγιαννόπουλος / Christos Karagiannopoulos
Τύποι ειδωλίων από οικιστικά σύνολα στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα: η περίπτωση του οικισμού αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στη Φίλια Καρδίτσας

Τη χρονική περίοδο 2011-2014 στην περιοχή Φίλιας του Δήμου Σοφάδων της Περιφερειακής Ενότητας Καρδίτσας εντοπίστηκε και ανασκάφηκε τμήμα οικισμού των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων με αφορμή την κατασκευή του Αυτοκινητόδρομου Κεντρικής Ελλάδος E-65. Οι φάσεις κατοίκησης του τοποθετούνται στον 6ο και 5ο αι. π.Χ., σύμφωνα με την καλά χρονολογημένη κορινθιακή και αττική κεραμική.

Ανάμεσα στα άλλα τέχνεργα από τον οικισμό υπήρχαν και αρκετά τμήματα πήλινων ειδωλίων, τα οποία προέρχονται από το εσωτερικό των σπιτιών και των άλλων κτισμάτων ή εντοπίστηκαν σε αποθέτες και απορριμματικούς λάκκους ή άλλοτε σε δευτερογενείς επιχώσεις δρόμων και υπαίθριων χώρων. Τα περισσότερα τμήματα ανήκουν ως επί το πλείστον σε ζωόμορφα ειδώλια, κυρίως ίππους, το κατεξοχήν δημοφιλές και προσφιλές σε πολυάριθμες απεικονίσεις ζώο στην περιοχή της Θεσσαλίας. Ακολουθούν σε αριθμό τα γυναικεία ειδώλια διαφόρων τύπων, όρθια και καθιστά, χειροποίητα ή κατασκευασμένα σε μήτρα ή με σύνθετη τεχνική. Δε λείπουν ωστόσο και άλλοι τύποι, όπως αυτά που απεικονίζουν πτηνά ή οι λίγες γυναικείες προτομές.

Τα περισσότερα ειδώλια βρέθηκαν αρκετά αποσπασματικά και αποτελούν συνήθεις τύπους, γνωστούς και από άλλου είδους ανασκαφικά συμφραζόμενα. Ενδιαφέρον; προξενεί; ωστόσο; το γεγονός ότι προέρχονται κυρίως από καλά χρονολογημένα οικιστικά σύνολα, κάτι το οποίο παρέχει ενδείξεις ενδεχομένως για την τέλεση οικιακής λατρείας. Επίσης, με βάση τα γνωστά μέχρι τώρα ειδώλια από το κοντινό Πανθεσσαλικό ιερό της Ιτωνίας- Αθηνάς, που βρίσκεται σε απόσταση 3χλμ. περ. στα ΒΔ, θα μπορούσε να μας πει κάτι για τη σχέση του τελευταίου με τον εν λόγω οικισμό.

Clay figurine types from settlements of the Western Thessalian plain: The case of an Archaic-Classical period settlement at Philia, Karditsa (Central Greece)

The period 2011-2014 a great part of an Archaic-Classical settlement excavated circa 3 km southeast of modern village Philia at Karditsa prefecture in Thessaly, Central Greece, during the construction of Motorway of Central Greece E-65.

Except of pottery and other artifacts enough fragments of clay figurines came to light inside and outside of houses and other dwellings or buildings of the installation. Some of them were found in depositional pits or among strata of open spaces and of a road. Most of them belong to animal types, especially horses, and (hand-and mould-made) female figurines of seated and standing type follow in numbers. Some pieces of female protomes and bird type figurines are also recognized.

Despite the fact that the great majority of all the figurines were fragmented and detached and although they belong to more or less known types, their importance is based at their context, especially of those come from inside dwellings. Thus, they could shed light on the cult beliefs of the inhabitants of a settlement in the heart of the western Thessalian plain. Furthermore, the similarity of some types with those coming from the neighboring and famous sanctuary of Itonia-Athena could inform us about the possible connection of the settlement's inhabitants with the functionaries of the shrine.

**Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Δήμητρα Θεοδώρου & Κατερίνα
Αναγνωστοπούλου**
Georgia Karamitrou-Mentessidi, Dimitra Theodorou & Katerina Anagnostopoulou
Πολύμυλος Κοζάνης: ειδώλια ελληνιστικών χρόνων

Στον Πολύμυλο και σε έκταση 25 στρεμμάτων περίπου ανασκάφηκαν για τις ανάγκες κατασκευής άξονα και κόμβου της Εγνατίας Οδού οικιστικά κατάλοιπα μιας πόλης, η οποία εκτείνεται στο επικλινές έδαφος νοτίως υπερκείμενου λόφου, στον οποίο έχουμε εντοπίσει τειχιωμένη ακρόπολη και με την οποία συνδέεται ως τμήμα της κάτω πόλης, ενώ και στις πλαγιές του αμέσως επόμενου λόφου προς τα δυτικά υπάρχουν κατοικίες και τείχη οχύρωσης σε μορφή ξερολιθιάς. Η πόλη βρίσκεται εντός της επικράτειας της Ελιμιώτιδας και στα όριά της με την Εορδαία αποτελώντας φυσικό σημείο διέλευσης του ορεινού όγκου του Βερμίου και σημαντικό πέρασμα από την Άνω στην Κάτω Μακεδονία. Έχει ταυτιστεί με την αρχαία Εύια της Μακεδονίας, όπου κατά τον Διόδωρο (19.11.12) πολέμησαν τα στρατεύματα της Ολυμπιάδας και της Ευρυδικής, μαρτυρία η οποία ενισχύεται από την αναγραφή των Εύειστών σε ανευρεθείσα σε κοντινή απόσταση επιστολή του Φιλίππου Ε' (181 π.Χ.) και την αναφορά του ίδιου εθνικού στον Λίβιο (42.51.4).

Ένα σύνολο πήλινων ειδωλίων προήλθε από την οργανωμένη οικιστική εγκατάσταση, στην οποία υπήρχαν εργαστηριακοί χώροι λιθοξοϊκής, κεραμεικής και δομικών υλικών, καθώς και μεγάλος χώρος ιερού και δίκτυο υδροδότησης από πήλινους σωλήνες με νερό εξασφαλισμένο από πηγές του Βερμίου. Η ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου κορσπλαστικής και άλλων πήλινων προϊόντων τεκμηριώνεται και από την παρουσία οκτώ κλιβάνων και μιας κατασκευής, πιθανότατα για το ψήσιμο των ειδωλίων. Η ύπαρξη μητρών ειδωλίων επιβεβαιώνει τα παραπάνω, όπως και ορισμένοι δυσερμήνευτοι τύποι ειδωλίων, οι οποίοι μάλλον εξυπηρετούσαν λατρευτικές ανάγκες.

Polymylos in Kozani Prefecture: Figurines of the Hellenistic period

In Polymylos, in an area of 25 acres, residential remains were excavated due to the construction of the route and the junction of the Egnatia Road. These remains were extended on the sloping ground at the south of a hill, where a walled acropolis has been located. They are connected to it as part of the lower city. Dwellings and fortification walls in the form of dry stone came to light on the slopes of the next hill to the west as well.

The city lies within the territory of Elimiotis and at its borders with Eordaia as a natural pass-through point of mountain Vermio and an important passage from Upper to Lower

Macedonia. It has been identified with ancient Euia (Εύια) of Macedonia, where according to Diodorus (19.11.12) the troops of Olympias and Eurydice fought. This testimony is strengthened both by the word Εύϊεστών in Philip's V letter (181 BC), which was found in a short distance and by the mention of the same ethnicon in Livy (42.51.4) as well.

A group of clay figurines came from this organized residential settlement, where there were workshops of stone carving, pottery and structural material, as well as a large area of a sanctuary and a water supply system of clay pipes with water from the Vermio springs. The existence of a local coroplastic art workshop and of other clay products is also confirmed by the presence of eight kilns and of a construction, probably for baking figurines. The existence of figurines moulds confirms all the above, along with some figurines types difficult to interpret, which probably served worship needs.

Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδή & Ειρήνη Παπαδοπούλου
Georgia Karamitrou-Mentessidi & Eirini Papadopoulou
Αιανή και νομός Κοζάνης: ειδώλια και λατρεία της θεάς Κυβέλης

Ειδώλια της Κυβέλης έχουν προέλθει από τέσσερις ανασκαφικούς τομείς της αρχαίας Αιανής και μαρτυρούν τη λατρεία της θεάς. Ιδιαίτερα στο Σπίτι με Σκάλες τα ειδώλια ήταν πολλά, τα οποία σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία λατρείας δείχνουν οργανωμένο χώρο οικιακής λατρείας. Ίσως η μελλοντική επέκταση της ανασκαφής αλλά και η εξαντλητική μελέτη βοηθήσουν και σε ταύτιση του χώρου με ιερό της Μητέρας των Θεών.

Ειδώλια Κυβέλης, εκτός της Αιανής, βρέθηκαν στον Πολύμυλο και την Ποντοκόμη. Ενεπίγραφες ανάγλυφες στήλες, τυχαία ευρήματα στον Άγιο Δημήτριο και το Δρέπανο, πιστοποιούν την ύπαρξη ιερών της θεάς κατά τα ελληνιστικά χρόνια.

Aiani and the Kozani Prefecture: Figurines and the cult of the Goddess Cybele

Figurines of Cybele from four excavation sectors in the ancient city of Aiani testify to the cult of the goddess. The large number of figurines especially from the "House with the Staircases" along with other evidence of cult, suggest an organized area practicing cult at the domestic level. However, future excavations and thorough study may help to identify the site as a sanctuary of the Mother of Gods.

Apart from Aiani, figurines of Cybele have also been found in Polymylos, Pontokomi and Mavropigi. Inscribed relief steles, chance findings from Agios Dimitrios and Drepano, verify the presence of sanctuaries devoted to the goddess during the Hellenistic period.

Δημήτρης Καρολίδης, Χρυσάνθη Φωτιάδου, Μιχάλης-Σωκράτης Καφούσιος & Κωνσταντίνος Κωτσάκης
Dimitris Karolidis, Chrysanthi Fotiadou, Michael-Socrates Kafousias & Κωνσταντίνος Kotsakis

Ψηφιακή και συμβατική αποκατάσταση ενός προϊστορικού ειδωλίου από το Δισπηλιό Καστοριάς

Ένα μοναδικό νεολιθικό ειδώλιο που αναπαριστά καθήμενη γυναικεία μορφή, συντηρήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, με σκοπό τη συμμετοχή του στην περιοδική έκθεση του μουσείου με τίτλο «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό». Το αντικείμενο αποτελεί σπάνιο δείγμα νεολιθικής ειδωλοπλαστικής λόγω τόσο του σημαντικού μεγέθους του, όσο και των επιμέρους στοιχείων του, όπως η στάση και τα κοσμήματα που του προσδίδουν ειδική σημασία. Βρέθηκε σπασμένο σε κομμάτια

από τον καθηγητή Γιώργο Χουρμουζιάδη, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του στο νεολιθικό οικισμό του Δισπηλιού στην Καστοριά. Η μοναδικότητα του ευρήματος αλλά και η μέτρια κατάσταση διατήρησής του, απέτρεψαν τους συντηρητές του μουσείου από το να εφαρμόσουν παραδοσιακές μεθόδους συντήρησης με τη χρήση μη αναστρέψιμων υλικών, για την ανάταξη του αντικειμένου. Αντ' αυτού, επιχειρήθηκε μία διαφορετική προσέγγιση. Αρχικά, τα σωζόμενα κομμάτια του ειδωλίου ψηφιοποιήθηκαν με τη χρήση τρισδιάστατου σαρωτή. Στη συνέχεια, το ειδώλιο ανατάχθηκε ψηφιακά, στην οθόνη ηλεκτρονικού υπολογιστή και τα τμήματα που λείπουν, αποκαταστάθηκαν «εικονικά» με τη χρήση εξειδικευμένου λογισμικού. Ακολούθησε η τρισδιάστατη εκτύπωση σε ακρυλικό πολυμερές των «εικονικά» συμπληρωμένων κομματιών. Τέλος, τα αυθεντικά σωζόμενα κομμάτια του ειδωλίου και τα εκτυπωμένα τμήματα της συμπλήρωσης, συναρμώστηκαν σε ένα ενιαίο σύνολο, αποδίδοντας μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του ειδωλίου για την παρουσίασή του στην έκθεση.

Digital and tangible restoration of a clay figurine from the Neolithic site of Dispilio at the Kastoria Prefecture, in Western Greece

A unique Neolithic clay figurine portraying a seated woman, was restored at the conservation studios of the Archaeological Museum of Thessaloniki in order to be displayed at a museum's temporary exhibition. The object is a rare example of early figurine production due to its monumental character and size. It was found in fragments, during the excavations of the Professor G. Hourmouziadis, at the Neolithic site of Dispilio at the prefecture of Kastoria, in Western Greece. The importance of the artifact and its state of preservation, prevented the museum's conservators from implementing traditional irreversible restoring methods and materials. Instead, a novel approach was used; the fragments of the figurine were digitized by means of 3D scanning technology. By using specialized software, the missing parts of the object were virtually modelled and the clay figurine was virtually restored and reconstructed on the computer screen. Then, the virtually modelled missing areas were physically produced with the use of 3D rapid prototyping and printing technology. Finally, both the original and the printed fragments of the object were assembled in one piece, depicting a more complete and perceivable rendering of the figurine for display.

Ιουλία Κατσαδήμα, Γεώργιος Γεωργούλας & Ελένη Σκαλιστή Ioulia Katsadima, George Georgoulas & Eleni Skalisti Ειδώλια από το κτήριο Λ στο ιερό της Δωδώνης

Το κτήριο Λ βρίσκεται στο δυτικό άκρο του ιερού και ανασκάφηκε τμηματικά κατά τα έτη 1955, 1967 και 2008. Πρόκειται για ναϊκό οικοδόμημα, το οποίο, όπως συνάγεται από τα νεότερα ανασκαφικά δεδομένα, είχε δύο οικοδομικές φάσεις, κατά τον 4ο αι. και στις αρχές του 3ου αι. π. Χ., αντιστοίχως.

Το κτήριο έχει συνδεθεί με την λατρεία της Αφροδίτης, μιας θεότητας της οποίας η παρουσία στη Δωδώνη βεβαιώνεται από μαρτυρίες της αρχαίας γραμματείας σε συνδυασμό με επιγραφικά δεδομένα. Η ταύτιση βασίστηκε στην εύρεση στις επιχώσεις του κτηρίου, ενός μεγάλου αριθμού γυναικείων ειδωλίων, πολλά εκ των οποίων φέρουν εικονογραφικά χαρακτηριστικά, τα οποία συνδέονται με τη θεά.

Τα συγκεκριμένα ειδώλια αποτελούν το θέμα της παρούσας ανακοίνωσης. Αναλύονται οι εικονογραφικοί τύποι, συζητείται η χρήση τους, επιχειρείται η αναγνώριση εργαστηρίων παραγωγής και εξετάζεται η σύνδεσή τους με το οικοδόμημα και τη

λατρεία της θεότητας.

Clay figurines from building L in Dodona

The Building L in Dodona lies on the western part of the sanctuary. It has been partially excavated during the years 1955, 1967 and 2008. It is a naiskos-like building, which according to recent excavation reports has two building phases, dated in the 4th and the early 3rd cent. BC respectively.

The building has been connected with Aphrodite's worship, witnessed in Dodona both by literary and epigraphic testimonia. The identification is based on terracotta female figurines, found in building's fill.

The aforementioned material is going to be the focus of our presentation. Issues pertaining to iconographic types, use and workshops' attribution, as well as matters of interpretation regarding figurines' find spot and Aphrodite's cult, will also be discussed.

Δήμητρα Κοκκινίδου | Dimitra Kokkinidou

Τα ειδώλια της «θεάς»: νεολιθικές απεικονίσεις, σύγχρονες αλληγορίες

Η ανακοίνωση πραγματεύεται την πρόσληψη της ρηξικέλευθης, όσο και ευφάνταστης, θεωρίας της Marija Gimbutas (1921-1994) σχετικά με τον ειρηνικό, γυναικοκεντρικό πολιτισμό της «Παλαιάς Ευρώπης», τον οποίο κατέστρεψαν οι πολεμοχαρείς Ινδοευρωπαίοι της εποχής του χαλκού. Η εμπνεύστριά της υποστήριξε ότι τα ειδώλια από τους νεολιθικούς οικισμούς των Βαλκανίων αποτυπώνουν την «αρχαιομυθολογία» των πρώιμων αγροτικών κοινωνιών με άξονα αναφοράς τη «Θεά». Σε αντίθεση με την αρχαιολογική κοινότητα, η οποία απέρριψε την προπατριарχική Εδέμ ως προϊόν αυθαίρετων συγκρίσεων και γενικεύσεων, αυτή γνώρισε και συνεχίζει να γνωρίζει ευρεία απήχηση σε διάφορα ιδεολογικά ρεύματα, από τον οικοφεμινισμό στις ΗΠΑ, όπου εγκαταστάθηκε η ίδια η Gimbutas (1949), έως τον αντισοβιετισμό και τον μετακομμουνιστικό εθνικισμό στη χώρα καταγωγής της, τη Λιθουανία. Αν η ιστορία της επιστήμης είναι ιστορία ιδεών, μεθόδων, ερμηνειών και προσωπικών διαδρομών (μια διαρκής αναζήτηση ανάλογα με την εποχή και τους ανθρώπους που θέτουν τα ερωτήματα και δίνουν τις απαντήσεις), σκοπός της εισήγησης είναι να αποτιμήσει την επίδραση των εν λόγω παραγόντων στη διαμόρφωση μιας έμφυλης οντολογίας των αντιθέτων, όπως τη διατύπωσε η διάσημη προϊστοριολόγος.

The "goddess" figurines: Neolithic representations, modern allegories

This presentation looks at the reception of the groundbreaking, albeit controversial, theory of Marija Gimbutas (1921-1994) regarding the peaceful, female-centred culture of "Old Europe", which was destroyed by the warlike Indo-Europeans in the Bronze Age. She argued that the figurines from the Balkan Neolithic settlements are the material manifestations of the "archaeomythology" of early farming communities with the "Goddess" as a driving force. Although mainstream archaeology dismissed Gimbutas's prepatriarchal Eden as uncritical and generalising, her reconstruction remains a source of inspiration for a variety of ideological trends well beyond the borders of the academic world; from ecofeminism in the USA, to where she moved in 1949, to anti-sovietism to post-communist nationalism in her country of origin, Lithuania. If the history of scholarship is a history of ideas, interpretations, and personal trajectories, an ongoing pursuit determined by a given historical context and people who ask questions and provide answers, the aim of the present paper is to assess the impact of the above factors on the formulation of a

gendered ontology of opposites as postulated by this renowned prehistorian.

Αγγελική Κουκουβού | Angeliki Koukounou **Πήλινα ειδώλια: διαχρονικές μορφές, ποικίλες ερμηνείες**

Η εργασία επιχειρεί να εξετάσει το θέμα της διαχρονικής εμφάνισης συγκεκριμένων εικονολογικών τύπων πήλινων ειδωλίων. Η καθιστή γυναίκα, η κουροτρόφος, η γυναικεία προτομή ως συντομευμένη απόδοση της γυναικείας μορφής κ.ά. επαναλαμβάνονται με εμμονή για χιλιετίες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, ωστόσο, ότι οι εικονογραφικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις των μελετητών ποικίλλουν, όχι μόνο ανάλογα με την εποχή που ανήκει το ειδώλιο και τα συμφραζόμενα της εύρεσής του αλλά και ανάλογα με τις αντιλήψεις, το γενικότερο πνευματικό κλίμα και τις κυρίαρχες θεωρητικές τάσεις που επικρατούν την εποχή της μελέτης τους, ακόμη και την εθνικότητα των ερευνητών. Η εργασία, εξετάζοντας ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις, προσπαθεί να εξηγήσει τους μηχανισμούς αυτού του φαινομένου και να θίξει τις ποικίλες παραμέτρους που το διαμορφώνουν.

Terracotta figurines: Timeless forms, multiple interpretations

The paper aims to examine the existence of specific iconographic types in the terracotta figurines repertoire throughout the antiquity. The seated woman, the kourotrophos (nurturer), the female bust as an abbreviated rendition of the female figure etc. are repeated with persistence for millenniums.

It is very interesting however, that the interpretative approaches of researchers vary, not only depending on the era and the context of the figurine itself, but also on the beliefs and the general cultural zeitgeist of the time the research took place with its own prevalent theoretical trends, even depending on the researcher's ethnicity. The study focuses on certain characteristic examples and aims to interpret the mechanisms of this phenomenon, while pointing out the various parameters that create it.

Ελένη Λαμπροθανάση & Σουλτάνα Πρωτοψάλτη **Helen Labrothanasi & Sultana Protopsalti** **Η παραγωγή του ειδωλίου στη Θεσσαλονίκη μέσα από τα ευρήματα των ανασκαφών στο πλαίσιο της κατασκευής του Μετρό Θεσσαλονίκης**

Στο πλαίσιο του συνεδρίου θα παρουσιασθούν και θα συζητηθούν μορφές ειδωλίων από ταφικά σύνολα του ανατολικού και δυτικού νεκροταφείου της αρχαίας Θεσσαλονίκης, καθώς επίσης και μια νέα εργαστηριακή εγκατάσταση κοροπλαστικής στο κέντρο της πόλης, ενταγμένη στον πολεοδομικό ιστό της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης. Θα συζητηθούν κλειστά σύνολα, τύποι ειδωλίων, κατασκευαστικά χαρακτηριστικά και τεχνικές παραγωγής. Πρόκειται για νέο υλικό, αδημοσίευτο, προερχόμενο από τις ανασκαφές των Σταθμών «Σιντριβάνι», «Αγία Σοφία», Δημοκρατία» και «Νέο Σιδηροδρομικό Σταθμό», το οποίο για πρώτη φορά θα γίνει γνωστό στην επιστημονική κοινότητα.

The figurine production in Thessaloniki through findings from the excavations conducted in the framework of the Metro construction

In the framework of the conference, figurines of burial ensembles of the east and west cemetery of ancient Thessaloniki, as well as a new coroplasty workshop integrated into the

urban fabric of Hellenistic and Roman Thessaloniki, will be presented. The paper examines figurine groups found in burial context and discusses their types along with construction features and production techniques. This, new and yet unpublished material, coming from the excavations of the Metro Stations, "Sintrivani", "Hagia Sophia", "Democracy" and "New Railway Station", will be presented for the first time in the scientific community.

Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη | Maria Lilimpaki-Akamati Η παρουσία των πήλινων ειδωλίων στα ιερά της Πέλλας

Αντικείμενο της εισήγησης αποτελεί η παρουσία των πήλινων ειδωλίων στα ιερά της Πέλλας και ειδικότερα στο ιερό του Δάρρωνος. Για πρώτη φορά θα γίνει μια συνολική παρουσίαση της κοροπλαστικής των συγκροτημάτων που σχετίζονται με το ιερό του Δάρρωνος, στην περιοχή του σύγχρονου αρδευτικού καναλιού (ΝΔ τμήμα της αρχαίας πόλης). Τα ειδώλια αυτά ήρθαν στο φως τη δεκαετία του '90, στο πλαίσιο της συστηματικής ανασκαφής της Πέλλας και πολλά από αυτά εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο. Θα εξετασθούν τεχνικά, τυπολογικά και εικονογραφικά στοιχεία, η κατανομή τους σε συγκεκριμένους χώρους, ο συσχετισμός τους με τις λατρευτικές τελετές που ασκούσαν, αλλά και η ύπαρξη κοροπλαστικού εργαστηρίου που παρήγαγε αναθήματα για το συγκεκριμένο ιερό. Θα επιχειρηθεί, τέλος, μια συγκριτική μελέτη των στοιχείων που υπάρχουν ως σήμερα από τα ιερά της Πέλλας για την κοροπλαστικής θρησκευτικού χαρακτήρα την ελληνιστική εποχή.

The presence of clay figurines in the sanctuaries of Pella

This article examines the presence of clay figurines in the sanctuaries of Pella. The general characteristics of the coroplastic art of religious character that have come to light until this day from sanctuaries of Pella are presented. The figurines from the sanctuaries of Pella can be placed in various categories according to interpretations that have been given until this day (divine figures, symbolic objects related to religious acts, objects related to cult activities, religious vessels, dedications). Special mention is given to figurines from the area of the sanctuary of Darron that are presented here for the first time. Finally, are examined several issues related to the figurines regarding technique, typology, iconography and mainly the interpretation and identification of cult activities in rooms where the figurines have been found.

Στέργιος Λιούλιας | Stergios Lioulis Η λατρεία των ανατολικών θεοτήτων στη Βέροια: η μαρτυρία των ειδωλίων

Αφετηρία της ανακοίνωσης αποτελεί ένα σύνολο αδημοσίευτων ειδωλίων το οποίο εντοπίστηκε το 1963 κατά την ανασκαφική έρευνα ενός ελληνιστικού λαξευτού τάφου στη Βέροια από την Μ. Σιγανίδου. Πρόκειται για γυμνές, καθήμενες γυναικείες μορφές των οποίων τα χαρακτηριστικά και τα παραπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία παραπέμπουν στον λατρευτικό κύκλο των ανατολικών θεοτήτων. Καθώς ο παραπάνω τύπος εμφανίζει ποικίλες παραλλαγές, στην πραγμάτευση του υλικού θα σχολιαστούν τυπολογικά και ερμηνευτικά ζητήματα. Στην προσπάθεια αυτή, μεγάλη βοήθεια προσφέρουν τα επιγραφικά ευρήματα του συγκεκριμένου λαξευτού τάφου αφού στην επικρισιμένη με κονίαμα επιφάνεια του θαλάμου είχαν αποδοθεί γραπτά τα ονόματα των νεκρών τα οποία έχουν σαφείς αναφορές στο χώρο της Ανατολής. Με βάση λοιπόν τα προαναφερθέντα δεδομένα θα επιχειρηθεί η συνδυαστική εξέταση των μέχρι

σήμερα στοιχείων που αφορούν στην παρουσία των ανατολικών λατρειών στην αρχαία Βέροια, τον τρόπο με τον οποίο αυτές εκφράζονται στα ταφικά συγκείμενα μέσω των ειδωλίων αλλά και το περίπλοκο ζήτημα της ταυτότητας των λατρευτών τους.

The cult of the oriental deities in Beroia: The testimony of the clay figurines

The paper focuses on a number of clay figurines found in Beroia during the excavation of the surrounding area of a rock-cut tomb. All of them represent seated nude females carrying various characteristics that recall eastern religious beliefs and influences. Their features and the secondary decorative elements aptly indicate a close connection to the cult of the oriental deities. The discovery in the tomb's interior of inscriptions mentioning a name that echoes an eastern origin offers new perspectives in the discussion about the identity of the worshippers of the oriental deities. Thus, a reconsideration of the so far discovered clay figurines in Beroia's tombs that bear similar characteristics will be attempted in an effort to trace any possible allusions to eastern cults and theology and consequently to approach the problematic zone of the iconographic and religious syncretism that characterizes the Hellenistic and Roman times.

Πηνελόπη Μάλαμα, Ιωάννα Βασιλειάδου & Νίκος Βασιλικούδης Penelope Malama, Ioanna Vassiliadou & Nikos Vassilikoudis Κοροπλαστικό εργαστήριο Αμφίπολης

Το άρθρο αυτό σκοπό έχει τη συνολική θεώρηση της κοροπλαστικής παραγωγής της Αμφίπολης εστιάζοντας κυρίως στο κοροπλαστικό εργαστήριο της, αντιπροσωπευτικά ειδώλια από το οποίο έχουν εντοπιστεί από τον Δ. Λαζαρίδη στη θέση Κούκλες-τοπικό τοπωνύμιο που προέκυψε από την ανεύρεση πλήθους ειδωλίων. Η μελέτη θα συμπεριλάβει ενδελεχή εξέταση των παλιών ευρημάτων που προέρχονται από την παραπάνω θέση καθώς και ειδωλίων που αποκαλύφθηκαν σε νεότερες ανασκαφικές έρευνες, κυρίως από κλειστά ταφικά σύνολα του ανατολικού νεκροταφείου αλλά και από δημόσια κτίρια όπως το αρχαίο γυμνάσιο και ιδιωτικές οικίες της πόλης.

Θα θιγούν θέματα τεχνικής, μιμήσεων και πρωτοτυπίας και θα παρουσιαστούν επώνυμα έργα τεχνιτών. Ιδιαίτερα θα μας απασχολήσουν ζητήματα θεματολογίας και ερμηνείας της επιλογής συγκεκριμένων θεμάτων. Μέσα στους στόχους μας είναι όχι μόνο η τυπολογική ταύτιση των ειδωλίων αλλά και η εξέλιξη τους. Θα γίνει ακόμη προσπάθεια ερμηνείας των ευρημάτων και του συσχετισμού τους με τα ανασκαφικά συμφραζόμενα αλλά και με την ευρύτερη καλλιτεχνική παράδοση της πόλης σε άλλους τομείς, όπως τη γλυπτική, τη νομισματική ή τη μεταλλοτεχνία κ.ά. Επιπλέον, θα επιχειρηθεί η απόδοση των ιδιαίτερων τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών του Αμφιπολίτικου εργαστηρίου και η σκιαγράφηση των αλληλεπιδράσεων με άλλα γνωστά κέντρα παραγωγής ειδωλίων. Τέλος, τα παραπάνω ευρήματα θα τοποθετηθούν στο ιστορικό και χρονικό πλαίσιο τους και θα γίνει απόπειρα προσδιορισμού της χρονικής διάρκειας του εργαστηρίου.

Coroplastic workshop of Amphipolis

The main objective of this paper is to present an overview of the coroplastic production of ancient Amphipolis, from the Archaic through the Roman era, highlighting its coroplastic workshops at the so-called site of "Koukles", a toponym synonymous in Greek language to figurines. The above-mentioned site has yielded hundreds of terracotta figurines especially of the Hellenistic period, used mainly as mass dedications to cult practices as well as

findings for sepulchral use.

The study focuses on approximately 2000 terracotta figurines discovered since the first archaeological research of ancient Amphipolis in the 1950's up to now. The terracotta's emanated from various sites of the city, such as the above-mentioned site of "Koukles", the "East Cemetery", its public buildings – like its Gymnasium- and private houses as well. The ubiquitous and diachronic presence of figurines, the discovery of some molds and their evident serial manufacturing processes strongly suggest local production. The artisans of the Amphipolis workshops seem to cover a wide spectrum from ordinary products to exquisite crafts. Furthermore, the mapping of the figurines raises questions associated with the socio-economic approaches of the archaeological evidence.

Issues of identification and evolution of iconographic types, their relationships with their prototypes, the influences of leading artistic centers and the impact to regional terracotta production will be pinpointed.

Αικατερίνη Μαντέλη | Aikaterini Manteli **Πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια της Θεσσαλίας: συλλογή Γεωργίου Τσολοζίδη**

Πενήντα αδημοσίευτα μικρού μεγέθους πήλινα νεολιθικά (AN, MN) ανθρωπόμορφα ειδώλια, κυρίως γυναικείων μορφών, χωρίς να απουσιάζουν και τα ανδρικά, όλα από τη συλλογή Γεωργίου Τσολοζίδη που φυλάσσονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, με προέλευση από τη Θεσσαλία, επαρκούν για να καταδείξουν την αναγκαιότητα για τη συστηματική και λεπτομερή τυπολογική ανάλυση καθενός ξεχωριστά, ώστε να αναδειχθούν οι επιμέρους διαφορές τους. Διαφορές που συμβάλλουν στον εντοπισμό συγκεκριμένων τύπων με εξειδικευμένη σημασία. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργούνται νέες και διαφωτιστικές παράμετροι για την ερμηνεία των ανθρωπόμορφων ειδωλίων. Μία άλλη πτυχή που συγκεκριμενοποιείται είναι η τυπολογική ταυτότητα των Θεσσαλικών ειδωλίων στο ευρύτερο πλαίσιο του ελλαδικού χώρου. Ίσως, όμως, το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της μελέτης είναι ότι με την 'εξατομικευμένη' αυτή τυπολογική εξέταση των ειδωλίων γυναικείων μορφών καθίσταται φανερό ότι οι μορφές φέρουν ρεαλιστικά χαρακτηριστικά στη στάση και μορφολογία του σώματος, και λιγότερο του προσώπου, που παραπέμπουν μάλλον σε υπαρκτά μέλη της κοινωνίας ή μέλη της κοινωνίας σε συγκεκριμένες καταστάσεις και πραγματώσεις, παρά σε ιδεατές μορφές. Τα δεδομένα αυτά δεν καταλύουν τη συμβολική διάσταση τους, αντιθέτως την ενισχύουν και προσδιορίζουν με μεγαλύτερη σαφήνεια το περιεχόμενο της. Τέλος, η μελέτη του πηλού των ειδωλίων, σε σύγκριση με εκείνον των αγγείων, διασυνδέει την κατασκευή κάποιων αλλά όχι όλων από αυτά με την παραγωγή καλής ποιότητας νεολιθικής κεραμικής.

Clay anthropomorphic figurines of Thessaly: The George Tsolosidis Collection

Fifty Neolithic (EN, MN) unpublished small-sized clay figurines, depicting mainly female figures, male ones not being absent, all of them from the George Tsolosidis Collection, in the National Archaeological Museum, with reported provenance from Thessaly, provide sufficient documentation to substantiate the necessity for a systematic and detailed analysis of each one separately, so as to highlight their distinctive differences, which help to establish particular types of specific significance. As a result, a set of new and illuminating parameters are integrated into the interpretation of anthropomorphic figurines. Another aspect that comes into play is the typological identity of the Thessalian figurines within the wider context of the Helladic area. However, the most interesting element might be that through this 'individualized' typological examination of female figurines, it becomes clear

that they display realistic traits in posture and morphology, not so much of the face as of the body, which relate to existing members of society, or individuals in specific situations and performances, rather than to conceptual figures. These data do not contradict the symbolic value of figurines, but, on the contrary, they reinforce it and determine with greater clarity its content. Finally, the study of the clay figurines are made of, compared to that of vases, interconnects the manufacture of some among them with the production of fine quality Neolithic pottery.

Χριστίνα Μαραγκού | Christina Marangou
Πέρα και γύρω από τον άνθρωπο-ειδώλια άλλων: μικρογραφίες του φυσικού και τεχνητού περιβάλλοντος (νεολιθική περίοδος - πρώιμη χαλκοκρατία)

Κατά τη νεολιθική περίοδο και την πρώιμη χαλκοκρατία, εκτός από τον άνθρωπο, μικρογραφούνται και άλλα έμψυχα όντα, αλλά και ανθρωπογενή δημιουργήματα, με όχι πάντα προφανή κριτήρια επιλογής θεμάτων από το φυσικό και το τεχνητό περιβάλλον. Κατά την μίμηση στον πηλό ποικίλλουν, τόσο η κλίμακα σμίκρυνσης, η ολική ή μερική απεικόνιση, η ακριβέστερη, επιλεκτική παρουσίαση ή αντίθετα η αποσιώπηση λεπτομερειών, όσο και οι ηθελημένες ανακρίβειες, αναλήθειες ή στρεβλώσεις. Το μέγεθος, η έμφαση σε ορισμένα στοιχεία και οι τρόποι αναπαράστασης σε σχέση με τα πρωτότυπα πιθανόν συνδέονται με τη συγκεκριμένη και έμπρακτη, αλλά και την πλασματική χρήση και τους «ρόλους» των αντιγράφων ως ειδωλίων, και δεν αποτελούν μόνο συνάρτηση της πραγματικής ύπαρξης και λειτουργίας των όντων ή τεχνέργων. Στην ανακοίνωση, μέσα στο πλαίσιο μιας γενικότερης ανθρωπολογικής προσέγγισης, εξετάζονται υποθέσεις ερμηνείας πήλινων προϊστορικών ειδωλίων από τη Βόρεια Ελλάδα και τις γειτονικές περιοχές, με σχετική διαφοροποίηση ανά υποπεριόδους και θέσεις. Εκτός από την καθεαυτήν παρουσία και υπόσταση ειδωλίων, ερευνώνται οι σχέσεις, οι συνδυασμοί και οι συνευρέσεις μεταξύ τους, μαζί με άλλα δηλαδή μοιώματα άψυχων τεχνέργων και έμψυχων όντων -ζώων αλλά και ανθρώπων- καθώς και η θέση τους κατά την τελική χρήση μέσα στον πραγματικό (σε φυσικό μέγεθος) κόσμο και η δυνατότητα «δράσης» τους μέσα στον ανθρώπινο χώρο.

Beyond and around humans-eidolia of others: Miniatures from the natural and artificial environment (Neolithic period - Early Bronze Age)

During the Neolithic period and the Early Bronze Age, besides humans, miniatures also represent other animate beings, as well as man-made creations, while the selection criteria of themes from the natural and artificial environment are not necessarily obvious.

Imitation in clay varies considerably in regard to the miniaturization scale, the complete or partial illustration of an original, a more precise, selective depiction or, on the contrary, an omission of details, as well as deliberate inaccuracies, falsities or distortions. Size, emphasis on certain elements and manners of representation in relation to the prototypes are probably linked to the concrete and practical use and the «roles» of the copies as "eidolia" (figurines/models), as those are not simply contingent upon the real existence and function of the original beings or artefacts.

In the framework of a more general anthropological approach, the present paper examines interpretation hypotheses of clay prehistoric figurines and models from Northern Greece and neighbouring regions, including relative variations in sub-periods and different sites. It considers, besides the presence and physicality of figurines/models, the relationships, combinations and encounters between them, that is, mingling with other copies of inanimate artefacts and animate beings –animals as well as humans-, as well as their

position during final use within the real (natural size) world and their possible «activities» within the human space.

**Νίκος Μερούσης & Ευαγγελία Στεφανί
Nikos Merousis & Evangelia Stefani
Νεολιθικά ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια από την τούμπα
στον Πολυπλάτανο Ημαθίας**

Οι ανασκαφικές έρευνες (1997-2003) στην τούμπα του Πολυπλάτανου, που βρίσκεται 12 χλμ. βορειοανατολικά της Νάουσας και 24 χλμ. βόρεια της Βέροιας, έφερε στο φως πήλινα και μαρμάρινα ειδώλια χρονολογημένα στα μέσα της 5ης χιλιετίας π.Χ. Τα πήλινα ειδώλια, τα οποία αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης, είναι ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα και υπερτερούν αριθμητικά των μαρμάρινων. Βρέθηκαν κυρίως στο εσωτερικό των οικημάτων που διατάσσονταν στην κορυφή της τούμπας. Είναι όλα κατασκευασμένα από σχετικά καθαρή πηλόμαζα, καλά ψημένα και συνήθως επιμελώς στιλβωμένα. Στην ομάδα των ανθρωπόμορφων ειδωλίων και στον βαθμό που μπορεί να γίνει ταύτιση του φύλου, απαντούν γυναικείες μορφές, κυρίως κεφάλια και μερικά ολόσωμα. Στυλιστικά εμφανίζονται οι κλασικοί τύποι της όψιμης νεολιθικής, όπως πτηνόμορφα κεφάλια και πληθωρικές ολόσωμες μορφές, ενώ σε μερικές περιπτώσεις είναι αξιοσημείωτη η απόδοση ανατομικών χαρακτηριστικών ή στοιχείων της ενδυμασίας με εγχαράξεις. Στυλιστικά παράλληλα για αυτά τα ειδώλια απαντούν σε κοντινούς οικισμούς της δυτικής όχθης του Αξιού, αλλά ταυτόχρονα δεν λείπουν πρωτότυπα στοιχεία στη διαμόρφωση των όγκων του ανθρώπινου σώματος και στην απόδοση επιμέρους χαρακτηριστικών, κάτι που επιβεβαιώνει το γεγονός ότι ο κατασκευαστής του υπακούει σε παγιωμένους στυλιστικούς κώδικες της εκάστοτε περιόδου. Στην ολιγάριθμη ομάδα των ζωόμορφων ειδωλίων απαντούν αποσπασματικά σωζόμενα παραδείγματα που δεν ταυτίζονται εύκολα με είδη του ζωικού βασιλείου. Πάντως διαφαίνεται η τάση προτίμησης προς την αναπαράσταση βοοειδών.

Τα πήλινα ειδώλια από τον νεολιθικό Πολυπλάτανο αποτελούν ένα ευάριθμο, καλά στρωματογραφημένο και χρονολογημένο σύνολο που μπορεί να προσφέρει ασφαλή δεδομένα σχετικά με ποικίλες όψεις της νεολιθικής μακεδονικής ειδωλοπλαστικής, όπως η τεχνολογία, η κατανομή τους στον χώρο και κατ' επέκταση η λειτουργία τους στο πλαίσιο των νεολιθικών νοικοκυριών, η μορφολογία των ειδωλίων και η παρουσία στυλιστικών κανόνων που αλληλοσμπλέκονται και απλώνονται σε ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές.

Neolithic anthropomorphic and zoomorphic figurines from the mound at Polyplatanos in Emathia

The excavations (1997-2003) on the tomba of Polyplatanos, located 12 km northwest of the city of Naousa and 24 km north of the city of Veroia, brought to light clay and marble figurines dating to the mid-5th mill. BC. The clay figurines, which are being discussed here, are anthropomorphic and zoomorphic and are far more numerous than the marble ones. They were mostly found inside the buildings that occupied the summit of the mound. They were made of relatively pure clay, well-fired and often meticulously polished. Regarding the anthropomorphic figurines, and whenever the sex is detectable, we have female figures, mostly heads and some bodies. Stylistically, the late Neolithic classical types occur, such as bird-shaped heads and voluptuous bodies, while in some instances the presence of anatomical details or incised elements of attire is worth noting. Their stylistic parallels

can be found in nearby settlements of the west bank of the River Axios, but there are also innovative elements in the shaping of the human form and the rendition of specific characteristics, which confirms that each figurine was handmade and unique, regardless of the fact that the craftsman would conform to fixed stylistic codes of each era. The zoomorphic figurines, less in number, include fragmentarily preserved examples which cannot be identified securely with animal species. However, a preference towards bovines is evident.

The clay figurines from Neolithic Polyplatanos compose a well-stratified and well dated assemblage that can offer secure information on various aspects of Neolithic Macedonian figurine-making, such as technology, spatial distribution and hence their function within the framework of Neolithic households, figurine morphology and the presence of stylistic conventions that merge and spread over large geographic regions.

Οδυσσέας Μεταξάς & Γεωργία Στρατούλη Odysseas Metaxas & Georgia Stratouli

Προσεγγίσεις του αναπαραστατικού μικρόκοσμου του νεολιθικού οικισμού Αυγής Καστοριάς

Ο νεολιθικός οικισμός Αυγής Καστοριάς έχει αποδώσει ένα μεγάλο αριθμό πήλινων ειδωλίων, ανθρωπόμορφων και ζωόμορφων, διαφόρων τύπων. Αυτά δεν θα πρέπει να αποσυνδεθούν από μια αρκετά πολυάριθμη ομάδα ομοιωμάτων επίπλων, σκευών και σταθερών κατασκευών, που μαζί με τα ειδώλια μπορούν να ιδωθούν συνολικά ως μέρος ενός αναπαραστατικού και συμβολικού μικρόκοσμου.

Η ομάδα αυτή πήλινων αντικειμένων είναι σημαντική για αρκετούς λόγους. Χαρακτηρίζονται από μορφολογική ποικιλία, με παράλληλα τόσο στη Βαλκανική όσο και σε νοτιότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου, στοιχείο που μπορεί να συμβάλει στην πληρέστερη κατανόηση του γεωγραφικού δικτύου κοινωνικών επαφών μέσα στο οποίο ήταν ενταγμένος ο οικισμός της Αυγής.

Ορισμένα από τα ανθρωπόμορφα ειδώλια φέρουν διακόσμηση που αποδίδει ενδύματα και ίσως μορφές διακόσμησης του σώματος, γεγονός που προσφέρει στοιχεία για τη σύνδεση του ανθρώπινου σώματος με υλικά και τεχνικές που δεν διασώζονται.

Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η συνολική βιογραφία τουλάχιστον ενός ειδωλίου, που υποδεικνύει παρατεταμένη χρήση και διακριτά στάδια διαμόρφωσής του.

Τα παραπάνω σημεία, μαζί με δεδομένα της χωρικής κατανομής των πήλινων αναπαραστατικών αντικειμένων και τη σχέση τους με κατασκευές και άλλες κατηγορίες ευρημάτων του νεολιθικού οικισμού, καθώς και η εξέλιξή τους στο χρόνο, θα αξιοποιηθούν στην προσπάθεια ανάγνωσης και ένταξής τους στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο.

A clay representational and symbolic microcosmos from Neolithic Avgi, Kastoria

The Neolithic settlement of Avgi has rendered a large number of anthropomorphic and zoomorphic figurines of various types. They should not be disassociated from a quite substantial group of vessel, furniture or stable structure miniatures. These two groups of artifacts can be examined in tandem as part of a representational microcosm with possible symbolic connotations.

The group of figurines is important for multiple reasons. They are characterized by morphological variety, with parallels in the Balkans, as well as areas of the Aegean sphere. This can be conducive to a better understanding of the ways the settlement of Avgi was entangled in exchange and social networks.

Several anthropomorphic figurines bear decoration that imitates clothing, jewelry and other forms of body ornamentation. This provides insight into the connection of the human body with materials and techniques that have not survived archaeologically.

The biography of at least one figurine is noteworthy because it implies protracted use, involving forms of modification.

The above points, along with their spatial configuration in relation to structures or other categories of findings and aspects of change through time, can contribute towards a more precise integration of the figurines from the Neolithic settlement of Avgi into the wider cultural milieu.

Βασιλική Μισαηλίδου-Δεσποτίδου | Vasiliki Misailidou-Despotidou Τύποι ειδωλίων στα νεκροταφεία της Νέας Φιλαδέλφειας

Στην περίοδο 1995-2002 αποκαλύφθηκε στη Νέα Φιλαδέλφεια μεγάλος αριθμός τάφων, οι οποίοι εντάσσονται σε δύο ταφικές περιοχές, σε αυτή του αρχαϊκού, κλασικού και πρώιμου ελληνιστικού νεκροταφείου και σε αυτή του νεκροταφείου της εποχής σιδήρου. Σε μερικούς τάφους αρχαϊκών χρόνων και σε περισσότερους του 4ου αι., που προέρχονται και από τα δυο νεκροταφεία, βρέθηκαν αρκετά ειδώλια. Στην ανακοίνωση αυτή θα αναλυθούν οι τύποι των ειδωλίων και θα επιχειρηθεί η ένταξή τους στην «κοινή» καλλιτεχνική παράδοση που εδραιώθηκε στην κοροπλαστική της Μακεδονίας στην πορεία των αιώνων.

Types of terracotta figurines from the cemeteries of Nea Philadelphia

In the period 1995-2002, a great number of graves, over 2300, were discovered in Nea Philadelphia, which were distributed in two burial areas, that of the Archaic, Classic and Early Hellenistic cemetery, and that of the iron age cemetery. Numerous clay figurines as burial offerings, the majority of which belongs to the 4th c. BC., were collected from both cemeteries. There are predominantly female protomes but there are also several figurines of female seated and upright forms as well as a few representing groups of figures. Some burials were accompanied by a significant number of figurines. In this study we will deal either with the total number of the figurines of some selected tombs that form a closed burial context, or with individual figurines of particular iconographic interest. In addition, we will analyze the types of figurines according to their typology, their local characteristic and their sphere of influence from the major Macedonian coroplastic workshops.

Arthur Muller

Η κοροπλαστική: μια υπόθεση γυναικών... αλλά όχι μόνο!

Η πρόταση αυτή εμπίπτει στο θέμα ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Βασισμένη σε παραδείγματα από τον ελληνικό κόσμο γενικότερα και τη Βόρεια Ελλάδα ειδικότερα, προτείνει να θυμηθεί ή να καθιερώσει τον ρόλο και τη θέση των γυναικών σε όλες τις πτυχές της κοροπλαστικής: στην κατασκευή ειδωλίων, στις πλειοψηφικές εικονογραφικές επιλογές, στην αφιέρωσή τους στα ιερά των θηλυκών θεοτήτων αναφορικά με τα κύρια στάδια της ζωής (παρθένος, νύμφη και γυνή), στα σύνολα ευρημάτων στους τάφους αώρων, και ακόμη και στη μελέτη τους ως αρχαιολογικό αντικείμενο. Σε όλες αυτές τις πτυχές, η ανδρική παρουσία, από την άλλη πλευρά, είναι αξιοσημείωτα περιορισμένη, γεγονός που επιδέχεται διάφορες ερμηνείες. Ωστόσο, δεν υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τους λόγους για τους οποίους επιλέγονται τόσο τα ανδρικά όσο και τα γυναικεία ειδώλια.

Coroplasty: A women's affair... but not only!

This contribution falls within the Hermeneutical Approaches theme. Using examples from the Greek world in general and Northern Greece in particular, she proposes to recall or establish the role and place of women in all aspects of coroplasty: In the manufacture of figurines, in the predominant iconographic choices, in the motivations for their consecration in the sanctuaries of female divinities during rites of passage at the main stages of life (parthenos, nymphe and gyne), in the assemblages of funerary furniture of immature (adoi) graves, and even in their study as archaeological objects. In all these aspects, however, the male world is remarkably discreet, with several explanations: this male world nevertheless exists in the microcosmos of figurative terracottas, with motivations in their use that basically respond to the same interpretative framework as for women.

Ιωάννης Ναζλής, Αρτεμισία Μπιλούκα & Χρήστος Κατσίφας Ioannis Nazlis, Artemisia Mpilouka & Christos Katsifas Εφαρμογές της φθορισμομετρίας ακτίνων Χ στην ανάλυση χρωστικών σε υστεροαρχαϊκά ειδώλια από τη Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής

Οι σωστικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν το 2004-2005 στη Ν. Καλλικράτεια Χαλκιδικής απέδωσαν ένα αξιόλογο κοροπλαστικό σύνολο. Η παρουσίαση αφορά στη μελέτη και ταυτοποίηση των ανόργανων χρωστικών υλών που χρησιμοποιήθηκαν σε ειδώλια που προέρχονται από τρεις ταφές (T.225, T.241 και T.260) του οικοπέδου 883α., ιδιοκτησίας Πατρικίου. Πρόκειται για κοροπλαστική των υστεροαρχαϊκών χρόνων και εξετάστηκαν προτομές γυναικείων μορφών, πήλινες μορφές ζώων (κάπροι, χελώνες), ένθρονες γυναικείες μορφές και πλακίδια με σφίγγες, πετεινούς και γοργόνα. Αρχικά πραγματοποιήθηκε παρατήρηση όλων των δειγμάτων σε στερεομικροσκόπιο ώστε να επιλεγούν τα σημεία ανάλυσης και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε η μη-καταστρεπτική τεχνική της φασματοσκοπίας Φθορισμού Ακτίνων Χ (XRF). Κατά την εξέταση των δειγμάτων της παρούσας μελέτης, ταυτοποιήθηκαν οι ανόργανες χρωστικές, αιματίτης, κιννάβαρη, αιγυπτιακό μπλε, γκαϊτίτης και ασβεστίτης.

Application of X-ray Fluorescence in the analysis of pigments in Late Archaic figurines from Nea Kallikrateia, Chalkidike

The rescue excavations conducted in 2004-2005 in Nea Kallikrateia, Chalkidike, yielded a notable group of terracotta figurines, unearthed from archaic cemeteries. This presentation focuses on the identification of inorganic pigments used in the figurines that come from three burials (T. 225, T. 241, and T. 260) found in plot 883a. The Late Archaic terracotta figurines, we examined, are female protomes, enthroned female figures, animal figures (hogs, turtles), and tiles with sphinxes, roosters and gorgoneia. All samples were observed under the stereomicroscope in order to select the best points for analysis with non-destructive X-ray fluorescence spectroscopy (EDXRF). Through the analysis of the samples with this technique it was possible to identify the following inorganic pigments: hematite, cinnabar, Egyptian blue, goethite and white lime.

Στράτος Νανόγλου | Stratos Nanoglou Τυπολατρείες

Η αντίληψη ότι η τυπολογία είναι βασικό εργαλείο της έρευνας είναι διάχυτη και ευρέως αποδεκτή, παραμένει όμως κενό γράμμα στον βαθμό που η διαμόρφωση της δεν ακολουθεί την αναπροσαρμογή της έρευνας. Το ζήτημα δεν είναι μόνο ότι μια τυπολατρική προσέγγιση δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες των μεταλλασσόμενων ερευνητικών ερωτημάτων, αλλά πολύ περισσότερο ότι επικαθορίζει και τα ίδια τα ερωτήματα, στριμώχνοντάς τα σε οικείες παραμέτρους. Η ανακοίνωση έχει στόχο να δώσει μια πιθανή διέξοδο με βάση πρωτίστως ανασκαφικά σύνολα ειδωλίων από την κεντρική Μακεδονία.

Formalisms

It is widely accepted that typology is a basic research tool, but such an acknowledgment bears no consequences to the extent that its formation does not follow upon the restructuring of research. The issue is not just that an adherence to formalism does not serve the requirements of changing research questions, but that it overdetermines these very questions, containing them into familiar grounds. The paper will try to answer that conundrum, relying mostly on figurine assemblages from excavations in central Macedonia.

Ελληνική Ναούμ | Elpiniki Naoum Ειδώλια εφηβικών μορφών με καυσία από την Πέλλα και η σύνδεσή τους με τον θεό Άττι

Από δυο λακκοειδείς παιδικούς τάφους του Δυτικού νεκροταφείου της αρχαίας Πέλλας προήλθε η πλειονότητα των 27 ειδωλίων εφηβικών μορφών με καυσία. Πρόκειται για μια γνωστή κατηγορία ειδωλίων με μεγάλη γεωγραφική εξάπλωση στην οποία αποδίδονται νέοι, έφηβοι ή παιδιά φορώντας τη μακεδονική ενδυμασία, καυσία στο κεφάλι, χιτωνίσκο, χλαμύδα πορπωμένη στον ώμο και δερμάτινες κρηπίδες. Στη Μακεδονία η εμφάνιση αυτού του εικονογραφικού τύπου ειδωλίων και παραλλαγών του παρατηρείται στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, στην Αμφίπολη, στην Ακανθο, στην Ποτίδαια, ωστόσο το νεκροταφείο της Πέλλας μας παραδίδει το πιο πολυπληθές σύνολο. Στα παραδείγματα της Πέλλας οι μορφές αποδίδονται όρθιες, καθιστές ή ξαπλωμένες και αναπαριστούν γνωστούς εικονογραφικούς τύπους του θεού Άττιδος. Παρατηρείται μια ηθελημένη σύνδεση με το θεό Άττι, ο οποίος λειτουργεί και ως προστάτης των παιδιών. Τα ειδώλια αυτά δεν αποτελούν απλά κτερίσματα που συνοδεύουν τον νεαρό νεκρό αλλά φέρουν πιθανότατα ένα επιπρόσθετο συμβολισμό, διαθέτουν τελετουργικό χαρακτήρα και σχετίζονται εκτός από τον Άττι και με άλλες θεότητες με χθόνιο χαρακτήρα, όπως την Κυβέλη και τη Δήμητρα.

Figurines of teenage boys wearing kausia from Pella and their connection with Attis

Two pit graves of children of the West Cemetery of Pella contained the majority of the 27 figurines of teenage boys wearing kausia. These figurines follow an iconographic type with a wide geographical expansion, which depicts young boys or children wearing the Macedonian costume, consisted of chitoniskos, chlamys and krepides. In Macedonia this type and its variants are found in the area of Thessaloniki, Amfipolis, Acanthus and Potidaea, however the cemetery of Pella offers the most numerous assemblage. The

figurines from Pella depict boys standing, reclining or sitting, copying iconographic types of the god Attis. There is a deliberate imitation-connection with Attis, a god who protects children. These figurines do not only function as grave goods-*kerismata* that accompany the young dead but have probably a ceremonial role and are related except Attis with other deities such as Kybele and Demeter.

Αγγελική Πανάτση & Νικολέτα Πυλαρινού Angeliki Panatsi & Nikoleta Pylarinou

Ειδώλια από τη Μύρινα της πρώιμης εποχής χαλκού: σκέψεις και προβληματισμοί

Η ευνοϊκή θέση στην είσοδο του Ελλησπόντου και το εξαιρετικό γεωμορφολογικό ανάγλυφο, με τα προστατευμένα αγκυροβόλια και τις εύφορες πεδιάδες, συνέβαλαν ώστε το νησί της Λήμνου να αποτελέσει ένα από τα σημαντικότερα κέντρα πολιτισμού της πρώιμης εποχής του χαλκού στο βορειοανατολικό Αιγαίο. Ο χάρτης της προϊστορικής Λήμνου αποκαλύπτει ένα σημαντικό πλέγμα οικισμών, από τους οποίους ξεχωρίζει η Πολιόχνη στην ανατολική ακτή του νησιού, γνωστή ήδη από τις συστηματικές ανασκαφές της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής, και η Μύρινα στη δυτική ακτή.

Η Μύρινα αποτελεί ένα εκτεταμένο πρωτοαστικό κέντρο, αντίστοιχο της Πολιόχνης. Αναπτύχθηκε στο μέσο ενός κόλπου που ορίζεται από τις βραχώδεις χερσονήσους του μεσαιωνικού κάστρου της Μύρινας στον νότο και του Πέτασου στα βόρεια, καταλαμβάνοντας αρχικά τη μικρή χερσόνησο του παλαιού Μετεωρολογικού Σταθμού και στη συνέχεια τα πεδινότερα μέρη της περιοχής. Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως εντυπωσιακά αρχιτεκτονικά λείψανα με διαδοχικές φάσεις κατοίκησης και συνάμα έναν πλούτο ευρημάτων.

Από την αφθονία αυτών των ευρημάτων, θα μας απασχολήσει εδώ η λιγοστή παρουσία των πήλινων ειδωλίων που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στον κεντρικό πυρήνα του αρχαίου οικισμού. Θα παρουσιάσουμε τα ειδώλια, θα εξετάσουμε την τυπολογία τους και θα εκφράσουμε τους προβληματισμούς και τις σκέψεις μας για την παρουσία τους σε σχέση και με αντίστοιχους οικισμούς της ίδιας εποχής.

Clay figurines of the Early Bronze Age from Myrina Lemnos: Some thoughts

The island of Lemnos, located at the entrance of Hellespontos, has an extraordinary geomorphologic relief, with protected anchorages and fertile plains. During the Early Bronze Age it was one of the most important cultural centers in the North East Aegean Sea. The map of prehistoric Lemnos reveals an important network of settlements, among them, Poliochni on the eastern coast of the island, known from the systematic excavations of the Italian Archaeological School of Athens, and Myrina on the west coast.

Myrina was an outspread first-urban settlement, similar to Poliochni. It was developed in the middle of a bay defined by two rocky peninsulas, the medieval castle of Myrina in the south and Petasos in the north. The settlement initially occupied the small peninsula of the Old Meteorological Station and later expanded to the adjacent area.

The archaeological excavation brought to light remarkable architectural remains and a wealth of finds. From the abundance of these findings, we will deal with the scanty presence of the clay figurines revealed in the central core of the ancient settlement.

Άννα Παντή & Ελένη Μητσοπούλου
Anna Panti & Eleni Mitsopoulou
Πήλινα ειδώλια από το νεκροταφείο της μυγδονικής Αρέθουσας

Στη μυγδονική Αρέθουσα κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ το 1992 ερευνήθηκε τμήμα της εκτεταμένης νεκρόπολης (γύρω στις 132 ταφές), σε επαφή σχεδόν με το δυτικό τείχος της πόλης. Το ένα τρίτο των ταφών χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ., ενώ οι υπόλοιπες τοποθετούνται στην ελληνιστική εποχή (ως τα τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.). Το παλαιό αυτό ανασκαφικό σύνολο συντηρήθηκε και καταγράφηκε σχετικά πρόσφατα στην ΕΦΑ Περιφέρειας Θεσσαλονίκης. Αν εξαιρέσουμε την κεραμική, που βρέθηκε σε μεγάλο ποσοστό, αγαπητό κτέρισμα ήταν τα πήλινα ειδώλια. Σε αυτά κυριαρχούν οι γυναικείες μορφές και οι παιδικές ή νεανικές μορφές σε διαφορετικούς τύπους. Δεν λείπουν τύποι ειδωλίων γνωστοί από άλλες περιοχές, αλλά και κάποια ειδώλια με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Τέλος, παρούσες είναι και οι γυναικείες προτομές, που παρουσιάζουν ποικιλία. Το σύνολο αυτό ρίχνει φως στη ζωή μίας κατ' ουσίαν άγνωστης αρχαίας πόλης, που βρισκόταν στην είσοδο των Μακεδονικών Τεμπών από τη λίμνη Βόλβη προς τον Στρυμονικό κόλπο και φαίνεται ότι είχε επαφές με τις γειτονικές της πόλεις, τη Χαλκιδική και τα μεγάλα κέντρα της εκάστοτε εποχής.

Terracottas from the cemetery of Arethousa in Mygdonia

The ancient city of Arethousa in Mygdonia lies on the eastern shore of lake Volvi and in proximity to the Strymonic Gulf. During a rescue excavation in 1992 the opportunity was presented to excavate part of the city wall and the west necropolis. During that time came to light c. 132 burials, mostly cremations and pit graves. One third of them dates to the 4th c. BC and the rest belong to the Hellenistic period (until the end of the 2nd-beginning of the 1st c. BC). The grave goods have been recently treated and examined in the Ephorate of Antiquities of Thessaloniki Region. Following the dominant presence of pottery come clay figurines, mostly of women and youth in various types. There are types of figurines paralleled in other sites, meanwhile some are of a special interest. A number of female protomes of different types is also represented. This assemblage could tentatively shed light to a virtually unknown ancient city, that has only been partially examined, and that flourished in the shadow of the larger poleis of Chalcidice and the wider region.

Στρατής Παπαδόπουλος & Κατερίνα Μπεχτσή
Stratis Papadopoulos & Katerina Bechtsi
Ειδώλια από τη νεκρόπολη της Θάσου

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η παρουσίαση των πήλινων ειδωλίων από τη νεκρόπολη της Θάσου. Την αρχαία πόλη περιβάλλει το εκτεταμένο νεκροταφείο της, η έρευνα του οποίου ξεκίνησε τη δεκαετία του '50, χωρίς μέχρι σήμερα να αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής ανασκαφής. Ωστόσο, ο μεγάλος αριθμός σωστικών ανασκαφών της αρχαιολογικής υπηρεσίας, εκτός και νοτίως των τειχών, αποκάλυψε σημαντικές ταφικές συστάδες που χρονολογούνται στην πλειονότητά τους από τον 4ο έως τον 2ο π.Χ. αιώνα. Παρόλο που η κτέριση με ειδώλια στη νεκρόπολη της Θάσου δεν είναι συχνή, το υπό μελέτη υλικό αντιπροσωπεύει ένα αρκετά πλούσιο σύνολο κοροπλαστικών τύπων, διαδεδομένων ή σπανιότερων, και παρέχει χρήσιμες ερμηνευτικές και εικονογραφικές πληροφορίες. Για πρώτη φορά θα επιδιώξουμε μια συνολική παρουσίαση των ευρημάτων. Θα καταγραφούν οι εικονογραφικοί τύποι, τα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά και η τεχνοτροπία των ειδωλίων. Θα

συζητηθούν, επίσης, θέματα ερμηνείας των μορφών, λειτουργίας και χρήσης τους, σε εξάρτηση με τα συνευρήματα της ταφής, τον τύπο και τη χρονολόγησή της, καθώς και με τις αρχαιοανθρωπολογικές πληροφορίες, όπου αυτές είναι διαθέσιμες.

Figurines from the necropolis of ancient Thasos

The subject of this work is the presentation of the clay figurines from the necropolis of Thasos. The ancient city is surrounded by its extensive cemetery, whose research began in the 1950s, and which has not yet been systematically excavated. However, the large number of rescue excavations of the Archaeological Service, outside and south of the walls, revealed important burial clusters dating back between the 4th and the 2nd c. BC. Although the figurines as grave offerings in the necropolis of Thasos are uncommon, the material under study represents a rather rich set of koroplastic types, either widespread or rare, and provides useful interpretative and pictorial information. For the first time we will seek for a broad presentation of the findings. Iconographic types, individual morphological features and the style of the figurines will be recorded. Issues relating to the interpretation of the figures, their function and use will also be discussed, in connection with the burial finds, the type and the date of the burial, as well as the archaeo-anthropological data, wherever these are available.

Βαρβάρα Παπαδοπούλου & Ανθή Αγγέλη
Varvara Papadopoulou & Anthi Angeli

Ειδώλια και πλαστικά αγγεία αρχαϊκών χρόνων από την Αμβρακία

Η Αμβρακία, στη θέση της σημερινής Άρτας, ιδρύθηκε στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. από Κορινθίους αποίκους και γρήγορα αναπτύχθηκε στο σημαντικότερο διοικητικό, οικονομικό, βιοτεχνικό και καλλιτεχνικό κέντρο της βορειοδυτικής Ελλάδας. Η πόλη είχε δύο νεκροταφεία εκτός των τειχών της, από την έρευνα των οποίων προέρχεται πλήθος κινητών ευρημάτων.

Κατά τις πρόσφατες ανασκαφές στο δυτικό νεκροταφείο, στο πλαίσιο του έργου ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Αμβρακίας, ήρθε στο φως ένα σύνολο ειδωλίων και πλαστικών αγγείων των αρχαϊκών χρόνων, που ανήκουν σε κλειστό ταφικό σύνολο και αποτελούσαν ταφικές προσφορές μαζί με άλλα πήλινα αγγεία, τα οποία προσφέρουν ασφαλή χρονολόγηση στο σύνολο.

Πρόκειται για τύπους ειδωλίων (γυναικείες και ανδρική μορφή, Σειρήνα, πτηνό) γνωστών από τα ανατολικοϊωνικά εργαστήρια, που απαντούν συχνά την ίδια περίοδο και στον βορειοελλαδικό χώρο. Θα εξεταστεί η τυπολογία των ειδωλίων και οι εικονογραφικοί τους τύποι, σε σχέση και με την ταφική τους χρήση, καθώς και το θέμα της παραγωγής τους σε εργαστήριο της ανατολικής Ελλάδας και επομένως της εμπορικής σχέσης της Αμβρακίας με την περιοχή, ή τυχόν εγχώριας μίμησής τους, αλλά και της διάδοσης των συγκεκριμένων τύπων στη βορειοδυτική Ελλάδα.

Figurines and plastic vases of the Archaic period from Ambracia

Ambracia, at the site where modern Arta lies, was founded in the 7th c. BC by Corinthian colonists and soon developed to the most important political, economic and commercial center of North-western Greece. The city had two cemeteries extra muros, which were in use from the Archaic to the late Hellenistic period.

During recent excavations at the west cemetery of Ambracia a set of figurines and plastic vases of the Archaic period came to light. They belong to a closed burial context together

with other clay vases that offer a secure dating.

They belong to types of figurines (female and male figures, Siren, bird) that came from Eastern-Ionian workshops and often occur at the same period in Northern Greece. We will discuss the typology of the figurines and the plastic vases, their use as grave offerings, as well as the subject of their production at a workshop in Eastern Greece and therefore the commercial relationship between Ambracia and that area.

Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου | Aikaterini Papaeuthymiou-Papanthimou Τα «αόρατα» ειδώλια της εποχής του χαλκού στη Μακεδονία

Μια σημαντική, όπως διαπιστώνεται, διαφορά στη Μακεδονία ανάμεσα στη νεολιθική και στην εποχή του χαλκού αποτελεί η σπανιότητα της παρουσίας της ανθρωπίνης μορφής, των ανθρωπίνων ειδωλίων, κατά την περίοδο του χαλκού. Η διαπίστωση αυτή αφορά μια περιοχή στην οποία η παρουσία των ανθρωπίνων ειδωλίων κατά τη νεολιθική ήταν εντονότατη. Στο μικρό αριθμό των ειδωλίων της εποχής του χαλκού στη Μακεδονία, το ανθρωπινό σώμα εμφανίζεται τελείως σχηματοποιημένο, σε αντίθεση με την παχυσαρκία και τη στεατοπυγία των γυναικείων νεολιθικών δειγμάτων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομάδα των λεγόμενων «βιολόσχημων» ειδωλίων, τα οποία είναι γνωστά από το Μάνδαλο και άλλες βαλκανικές περιοχές και χρονολογούνται στην πρώιμη εποχή του χαλκού.

Η αλλαγή αυτή στην απεικόνιση της ανθρωπίνης μορφής, όπως και σε άλλους τομείς (διαφοροποιήσεις π.χ. στην κεραμική και στη λιθοτεχνία), συνιστούν μεταξύ άλλων, όψεις της μεταβολής του πολιτισμού κατά την εποχή του χαλκού, για την οποία η έρευνα δεν έχει ακόμα καταλήξει στις ακριβείς διαδικασίες οι οποίες συνετέλεσαν σε αυτήν.

“Invisible” figurines

An important differentiation in Macedonia between the Neolithic and Bronze Age periods is the rarity of the presence of the anthropomorphic figurines during the Bronze Age.

This approach concerns a region where the appearance of the figurines was very strong during the Neolithic period. The small number of the Bronze Age idols represent a schematic human shape in sharp contrast to the Neolithic idols.

Of particular interest is the group of the Early Bronze Age “violin-shaped” figurines, known from Mandalo and other Balkan regions.

The change concerning the appearance of the Bronze Age figurines and other crucial changes during the same period (e.g. disappearance of the painted decorated fine pottery, dominance of settlements with a tomb form etc.) characterizes this period in Macedonia while the researchers have not come to any conclusions as to processes responsible for these changes.

Aleksandra Papazovska Archaic figurines in Lyncestis and Paionia

The terracotta figurines are rare findings in the necropolises of the 6th and the beginning of the 5th c. BC on the territory to the north of the Aegean world. So far, only 8 samples of figurines are known, discovered at the necropolises at the sites Isar -Marvinci in Paionia and Crkvište and Čepigovo in Lyncestis. They can be distinguished in two groups. The first group are female protomes and the second group are seated female figurines with pointed hats.

These types of figurines are frequent findings in the necropolises in Eordaia, Emathia, Botiaia, dated from the second quarter of the 6th to the beginning of the 5th c. BC. In general, the grave offerings discovered in the burials from the end of the 6th and the beginning of the 5th c. BC show significant changes in material culture. The major influence comes from the centers on the south, recognizable in the material with archaic features, as well as imports.

Αρχαϊκά ειδώλια από τη Λυγκιστίδα και την Παιονία

Τα πήλινα ειδώλια είναι σπάνια ευρήματα στις νεκροπόλεις του βου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ. στην περιοχή βόρεια του Αιγαιακού κόσμου. Μέχρι στιγμής, μόνο 8 παραδείγματα ειδωλίων είναι γνωστά, τα οποία έχουν βρεθεί στις νεκροπόλεις στις θέσεις Isar-Marvinci στην Παιονία και Crknište και Čerigovo στη Λυγκιστίδα. Μπορούν να διακριθούν σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα αφορά γυναικείες προτομές και η δεύτερη ομάδα καθιστές γυναικείες μορφές με οξυκόρυφα καλύματα κεφαλής. Αυτοί οι τύποι ειδωλίων αποτελούν συνήθη ευρήματα στις νεκροπόλεις της Εορδαίας, της Ημαθίας, της Βοιωτίας και χρονολογούνται από το β΄ τέταρτο του βου μέχρι τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Γενικά, τα κτερίσματα που ανακαλύφθηκαν στις ταφές από τα τέλη του βου και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. δείχνουν σημαντικές αλλαγές στον υλικό πολιτισμό. Η κυριότερη επιρροή προέρχεται από τα κέντρα του νότου, αναγνωρίσιμη στο υλικό με αρχαϊκά χαρακτηριστικά, καθώς και στις εισαγωγές.

Κωνσταντίνα Πηλείδου | Konstantina Pileidou Μικρογραφίες ανθρώπων και ζώων στον νεολιθικό οικισμό της Μάκρης Έβρου

Με τη συστηματική ανασκαφική έρευνα που ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του '80 στην παραλιακή τούμπα της Μάκρης, εντοπίστηκαν μία σημαντική νεολιθική θέση της 6ης χιλιετίας π.Χ., ένας μικρός εμπορικός σταθμός του 5ου αι. π.Χ και ορισμένες ταφές του 10ου αι. μ.Χ. Στην κορυφή και στην περιφέρεια της τούμπας, σε αδιατάρακτα νεολιθικά στρώματα, αποκαλύφθηκαν τα υλικά κατάλοιπα μακρόχρονης εγκατάστασης ανθρώπων, κατοικίες και εργαστήρια, αυλές, ταφές, χώροι απορριμμάτων, πλήθος μικροεργημάτων, ειδωλίων, λίθινων και οστέινων εργαλείων και αγγείων. Τα νεολιθικά ειδώλια της Μάκρης αποτελούν μία ιδιαίτερη, πολυπληθή και μοναδική για την περιοχή της Αιγαιακής Θράκης ομάδα αρχαιολογικού υλικού, η οποία δεν έχει ακόμη δημοσιευτεί στο σύνολό της. Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται μία πρώτη, σύντομη προσέγγιση αυτού του ειδωλοπλαστικού υλικού μέσω της διερεύνησης των μορφολογικών και εικονογραφικών χαρακτηριστικών του. Παράλληλα, εξετάζονται οι τυπολογικοί συγχρονισμοί στην ευρύτερη περιοχή, όπου πολιτιστικές συγγένειες εντοπίζονται και μέσω της κεραμικής τυπολογίας του οικισμού. Τέλος, διερευνάται η κατανομή τους στον χώρο και οι πιθανότητες χρήσης και λειτουργίας αυτών στο πλαίσιο της καθημερινότητας και των πρακτικών της νεολιθικής γεωργοκτηνοτροφικής κοινότητας στη Μάκρη του Έβρου.

Micrographic human and animal representations in the Neolithic settlement of Makri Evrou

The systematic excavation which started in the last years of the '80s at the coastal mound of Makri has revealed an important Neolithic site of the 6th millennium BC., a small trading post of the 5th c. BC and some burials of the 10th c. AD Material evidence of long lasted habitation, such as houses, workshops, burials, open spaces, rubbish pits, many

portable finds, figurines, stone and bone tools, pottery, has been uncovered in undisturbed Neolithic deposits. Neolithic figurines of Makri consist a special, numerous and unique group of archaeological material in Aegean Thrace, which has not been fully published yet. This paper is a preliminary report of this figurine material based on the examination of its morphology, iconography and its typological contemporaneity in the wider region, where cultural similarities in ceramic typology are also found. Finally, the distribution of the figurines in space and their possible uses and meanings in the context of the Neolithic settlement of Makri are also examined.

Νεκτάριος Πουλακάκης | Nektarios Poulakakis Νεότερα για τις ανατολικές λατρείες στην Πέλλα

Από εργαστήρια της ανατολικής στοάς της αγοράς της Πέλλας προέρχονται δύο αποσπασματικά σωζόμενα και ένα σε μεγάλο βαθμό ακέραιο ειδώλιο, τα οποία απεικονίζουν μια γυναικεία μορφή καθιστή πάνω σε θαλάσσιο κήτος. Τα ειδώλια αυτά αντιπροσωπεύουν έναν σπάνιο εικονογραφικό τύπο στην κοροπ्लाστική παραγωγή όχι μόνο της Πέλλας και της Μακεδονίας, αλλά και ευρύτερα του ελληνιστικού κόσμου. Είναι πιθανόν ότι αποδίδουν την εξελληνισμένη απόδοση μιας ανατολικής θεότητας κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή, τη Συρία Θεά ή Ατάργατι, η λατρεία της οποίας δεν είχε ευρεία διάδοση στο θρησκευτικό πάνθεον της ελληνιστικής πόλης, όπως μας αποκαλύπτουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Η αναγνώριση της Συρίας Θεάς στα ειδώλια της αγοράς επιβεβαιώνει την παρουσία της στην Πέλλα κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή και μας προσφέρει ολοκληρωμένο τον εικονογραφικό τύπο με τον οποίο απεικονίστηκε στην κοροπ्लाστική.

New elements about the Eastern Cults in Pella

Two fragmentary figurines and a largely complete one come from the workshops of the eastern stoa of the Agora of Pella. They depict a female figure seated on a sea monster. These figurines represent a rare iconographic type in the terracotta production of Pella and Macedonia, as well as the Hellenistic world in general. They are probably the Hellenized rendition of an eastern deity during the late Hellenistic era, the Syrian Goddess or Atargati, whose cult was not very popular in the religious pantheon of the Hellenistic city, as the archaeological testimonies indicate. The identification of the Syrian Goddess on the Agora figurines proves its presence at Pella during the late Hellenistic era and offers us the complete iconographic type with which the deity was depicted in terracotta production.

Ειρήνη Πουπάκη | Eirene Poupaki Ειδώλια από το οικόπεδο «Αγροτικού Ιατρείου» στη Μήθυμνα Λέσβου: νέα στοιχεία για την κοροπ्लाστική της αρχαίας Μήθυμνας

Τα πήλινα ειδώλια που θα παρουσιαστούν στην συγκεκριμένη ανακοίνωση προέρχονται από την σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Αγροτικού Ιατρείου στην Αγορά της Μήθυμνας Λέσβου και είναι δημοσίευτα. Πρόκειται για αποσπασματικά ειδώλια των αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του οικοπέδου, στο οποίο αποκαλύφθηκε τμήμα μεταβυζαντινού κτηρίου, θεμελιωμένου σε ελληνιστικά κατάλοιπα. Η κοροπ्लाστική της αρχαίας Μήθυμνας καθώς και η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της στην κοροπ्लाστική παραγωγή της αρχαίας Λέσβου αναγνωρίστηκε από την Αχειλαρά, που την περιέλαβε στη διδακτορική της διατριβή (Λ. Αχειλαρά, Η Κοροπ्लाστική της Λέσβου, Α.Π.Θ., Μυτιλήνη 2000). Εξάλλου, η ιδιαίτερη ιστορική

πορεία της αρχαίας Μήθυμνας σε όλη την κλασική αρχαιότητα και η στενή της σχέση με την Αθήνα ανακλάται και στις αττικές επιδράσεις των λιγοστών ειδωλίων της, όπως είχε παρατηρήσει η Mollard - Besques, στα παραδείγματα που μελέτησε από το Μουσείο του Λούβρου (S. Mollard-Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite*, I, Paris 1954). Με την παρούσα εργασία επιχειρείται να προστεθούν νέα στοιχεία από τα ευρήματα που θα παρουσιαστούν, τα οποία και χρονολογούνται από τον 6ο αι. π.Χ. και εξής και περιλαμβάνουν τύπους που έως σήμερα δεν είχαν εντοπιστεί. Η πλειονότητα των ειδωλίων απεικονίζουν γυναικείες μορφές, στοιχείο που ίσως παραπέμπει στην ύπαρξη ενός ιερού γυναικείας θεότητας στην θέση του εν λόγω ακινήτου ή τουλάχιστον σε κοντινή απόσταση από αυτό. Πραγματικά, η θέση του ανεσκαμμένου ακινήτου πλησίον της Ντάπιας, όπου έχουν ανασκαφεί σημαντικά οικιστικά κατάλοιπα και τάφοι της αρχαίας πόλης, αλλά και στη σκιά του Μεσαιωνικού Κάστρου, όπου τοποθετείται η Αρχαία Ακρόπολη, ίσως συνηγορεί σε αυτή την υπόθεση.

Terracotta figurines from the plot of the Rural Medical Centre in Methymna of Lesvos: New data about the coroplastic art of ancient Methymna

This paper discusses the yet unpublished terracotta figurines found during the rescue excavation of the plot designated for the construction of the Rural Medical Centre in the market of Methymna of Lesvos. These fragmented figurines, dated in archaic, classical and hellenistic periods, came to light during the excavation of a post-byzantine building erected on top of hellenistic remains. The ancient coroplastic production of Methymna and its special position within the entire coroplastic production of Lesvos had already been recognized by Lillian Acheilara, in her Doctoral Thesis (*The Coroplastic Art of Lesvos, University of Thessaloniki, Mytilene 2000*). In fact, the historic outline of ancient Methymna in the whole Classical Antiquity and its constant interconnection to the Athenian Democracy can also be detected through the examination of the attic influences of the few terracotta figurines published so far, as S. Mollard-Besques had noted about the ones exhibited in Louvre (*Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite*, I, Paris 1954). Additional knowledge on this matter will be provided by the recent findings of our study. The terracotta figurines studied do not belong to already known types. Furthermore, most of them are female which may indicate the existence of a sanctuary of a female deity on site or in the neighboring area. Topographical evidence such as the short distance between the excavated plot and the area of Dapia, where the ruins of the ancient settlement and cemetery have been explored, as well as its location underneath the Medieval Castle, where the Ancient Acropolis lied, support this hypothesis.

Αλεξάνδρα Προκόβα | Alexandra Prokova Τα πήλινα ειδώλια από το ιερό της Παρθένου της αρχαίας Νεάπολης

Το ιερό της Παρθένου της αρχαίας πόλης Νεάπολης, αποικίας των Θασίων στη θέση της σημερινής Καβάλας, είναι ιδιαίτερα γνωστό για τον μνημειακό, υστεροαρχαϊκό ναό της θεάς. Η παλαιότερη, περιορισμένη ανασκαφική έρευνα στον χώρο του ιερού έχει αποκαλύψει επίσης έναν μεγάλο αριθμό αναθημάτων, κυρίως κεραμική και ειδώλια. Τα κοροπλαστικά ευρήματα, συνολικά περίπου 450 και στην πλειονότητά τους αποσπασματικά σωζόμενα, βρίσκονται σήμερα στις αποθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καβάλας, ενώ κάποια από τα καλύτερα διατηρημένα αποτελούν τμήμα της μόνιμης έκθεσης.

Όλα σχεδόν είναι κατασκευασμένα με μήτρες και το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό τους ανήκει σε τύπους της κοροπλαστικής του 6ου αιώνα π. Χ., και μάλιστα της

λεγόμενης «ιωνικής κοινής». Ενδιαφέρουσα είναι η απουσία κοροπλαστικών τύπων του 5ου και 4ου αιώνα από το υλικό, ενώ τα ελληνιστικά ειδώλια αντιπροσωπεύουν μόλις το ένα πέμπτο του συνόλου. Εικονογραφικά επικρατούν και στις δύο περιόδους οι γυναικείοι τύποι ειδωλίων.

Η μελέτη των ειδωλίων του ιερού ρίχνει φως στα τυπολογικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τους και συμβάλλει στη συζήτηση σχετικά με τη λειτουργία των ειδωλίων στη λατρευτική πρακτική, αλλά και σχετικά με την ταυτότητα της αιγιματικής θεότητας Παρθένου.

The clay figurines from the sanctuary of Parthenos in ancient Neapolis

The sanctuary of the ancient town of Neapolis, dedicated to the goddess Parthenos, is well known in the archaeology of northern Greece mainly because of its monumental late archaic marble temple. The sanctuary played a central role in the cult of the city, which was founded as a colony of Thasos. The former, limited, excavations in the sacred area of Parthenos have brought to light a great number of votives, mostly pottery and terracottas. This latter category consists of about 450 clay figurines, largely in a fragmented condition, which are today housed in the Museum of Kavala.

Almost all clay figurines are hollow and moulded. The vast majority of them belong to common coroplastic types of the 6th c. BC -the so called "Ionic koiné", whereas the iconographic types of the 5th and 4th c. seem to be almost completely absent from the material record. Terracotta dedications reappear in the Hellenistic era, and, although they are far fewer in number compared to the archaic ones, they bear at least one striking common feature with their older counterparts. They depict, almost exclusively, females.

The study of the terracottas from the sanctuary of Parthenos sheds light on aspects of their typology and iconography and aims to contribute to the discussion about the role of terracotta dedications in cult and ritual, as well as about the identity of the enigmatic goddess, Parthenos.

Αναστασία Ρούσου | Anastasia Rousou

Το ειδώλιο ως «είδωλο» ιδεολογικών, θρησκευτικών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων: μελετώντας τις σχέσεις της Μαύρης Θάλασσας με τα εργαστήρια κοροπλαστικής της βορείου Ελλάδος

Με ποιο τρόπο είναι δυνατόν να καταστεί η Μαύρη Θάλασσα πεδίο εξαγωγής γόνιμων συμπερασμάτων αναφορικά με τις αλληλεπιδράσεις που έλαβαν χώρα μεταξύ αυτής και του βορειοελλαδικού χώρου, σε ζητήματα σχετικά με τον εντοπισμό κοινών μορφολογικών χαρακτηριστικών ανάμεσα στα κέντρα παραγωγής και τα ντόπια εργαστήρια της περιοχής;

Αναμφίλεκτα, η προσπάθεια για την ιδεολογική διαχείριση των ειδωλίων στο αρχαιολογικό τους context, αλλά και η απόπειρα για τον προσδιορισμό των θρησκευτικών, πρωτίστως, συμβόλων που αυτά πρέσβευαν, πιστοποιούν την άρρηκτη στυλιστική σχέση μεταξύ της ηπειρωτικής Βόρειας Ελλάδος και των αποικιών των ακτών του Βορείου Ευξεινού Πόντου. Ήδη από τον 6ο αι. π.Χ, η λατρεία τόσο της Δήμητρας όσο και της Αφροδίτης στην Ολβία είναι αυτές που αντανakλούν πρότυπα των ελληνικών εργαστηρίων κοροπλαστικής. Πέρα από αυτό, η επίδραση της μνημειακής πλαστικής καθίσταται πρόδηλη σε αντιπροσωπευτικά δείγματα των αρχών του 5ου αι., από το Παντικάπειο, μέσα από την παρουσία ειδωλίων όρθιων, χαρακτηριζόμενων από την αρμονία των κάθετων γραμμών, αναπαράγοντας έτσι επιρροές από εργαστήρια, όπως της Βοιωτίας και χρήσεις αναθηματικές. Ενδεικτική εμφανίζεται και η παραγωγή

ειδωλίων κατά τον 4ο αι. που εικονίζουν είτε μορφές θεατρικές είτε Ερωτιδείς, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Λεύκης, που αντανακλούν ανάγκες τελετουργικές, αλλά και λειτουργούν ως πειστήρια της επίδρασης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στην περιοχή. Τέλος, άξια αναφοράς είναι και τα πολύχρωμα δείγματα του τύπου της «Ταναγραίας», παραγόμενα από το 300 έως το 220 π.Χ, που αποτελούν εξαιρετικά παραδείγματα γυναικείων μορφών, όρθιων ή καθιστών, πιστοποιώντας τις εμπορικές σχέσεις της Μαύρης Θάλασσας όχι μόνο με την Αττική, αλλά και με τα πρότυπα των εργαστηρίων της Βόρειας Ελλάδος.

The figurines as reflection of the ideological, religious, and social interactions: Dealing with the relevance between the Black Sea and the workshops of figurines in Northern Greece

In which way can Black Sea turn to be a region from which deductions regarding the interactions between this region and North Greece, concerning the matters dealing with the finding of common traits of local workshops and production centers are indisputable? There is no doubt that not only the try of ideological approach of figurines in terms of their archaeological context, but also the determination of religious symbols, that they reproduce, are able to justify the stylistic correlation between the two areas. To be more specific, the cult of Aphrodite and Demeter, located already from the 6th c. BC to Olbia, reflects prototypes from Greek figurine workshops. Apart from it, the reflection of monumental sculpture is eminent in Panticapeum, as far as the presence of standing figurines of 5th c. is concerned.

Worth mentioning are also figurines found in Leuke, dated to the 4th c. BC, that represent either theatrical figures or Erotes, being corrected in such a way under the influence of Ancient Greek Literature to the region of Black Sea. Finally, the commercial relations of the area with the Greek hinterland appear to be attested through the presence of figurines of the type of Tanagraia, dated to 300-220 BC.

Δόμνα Τερζοπούλου & Κατερίνα Τζαναβάρη Domna Terzopoulou & Katerina Tzanavari Πήλινα ειδώλια από την «οικία της Γοργούς» στη Μολυβωτή Ροδόπη

Στα πήλινα ειδώλια τα οποία βρέθηκαν στις επιχώσεις της «Οικίας της Γοργούς» διαπιστώνεται ένα εξαιρετικά πλούσιο θεματολόγιο, το οποίο περιλαμβάνει θέματα που είναι δυνατόν να συνδεθούν με την οικιακή λατρεία, όπως οι γυναικείες προτομές, οι ένθρονες και οι όρθιες γυναικείες μορφές. Βρέθηκαν ακόμη ειδώλια της Μητέρας των Θεών, της Αφροδίτης, της Νίκης, του Ερμή, μιας χορεύτριας, αγγεία με επίθετη διακόσμηση και θέματα σχετικά με τον κόσμο του θεάτρου και γελοιογραφικές μορφές. Μια άλλη ενότητα που περιλαμβάνει ειδώλια ζώων, παιδικών μορφών και ιππεία ερμηνεύονται από την έρευνα είτε ως παιδικά παιχνίδια είτε ως θέματα που συνδέονται με το κινήγι και τελετουργίες σχετικές με τη μετάβαση των μικρών παιδιών από την παιδική στην εφηβική ηλικία.

Το σύνολο αυτό καλύπτει το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 6ου και τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. μέχρι τον 1ο αι. μ.Χ., το σημαντικότερο, ωστόσο, τμήμα του χρονολογείται στον 4ο αιώνα. Ανιχνεύονται οι λατρευτικές συνήθειες, καθώς και η θεατρική παιδεία του τοπικού πληθυσμού. Στην ανακοίνωση θα επιχειρηθεί, επίσης, η απόδοση ορισμένων ειδωλίων σε τοπικά κοροπλαστικά εργαστήρια και η διάκρισή τους από ειδώλια εισηγμένα από τη νότια Ελλάδα.

Clay figurines from the 'House of Gorgon' in the Molyvoti Peninsula (Aegean Thrace)

Excavations carried out in the House of Gorgon in the Molyvoti Peninsula yielded a significant number of clay figurines. Some of them, such as the female protomes, the enthroned females and the standing females offer significant insights to household worship. Figurines depicting the Mother of the Gods, Aphrodite, Nike, Hermes, a dancer, actors and grotesque figures have also been found as well as parts of vases with applied decoration. Another group includes depictions of animals, children and of a horseman. Figurines of this kind are usually interpreted as children toys, or as items implying hunting activity or special ritual practices concerning the transition from childhood to adolescence. Chronologically, the material covers a time period spanning from the late 6th and the beginning of the 5th c. to the 1st c. AD but the majority of the figurines are dated to the 4th c. BC. Their study allows us to trace elements of the cult practices of the local population and of its familiarity with the world of the Theater. Finally, in this paper a first attempt will be made to render some figurines at local coroplastic workshops and to distinguish them from figurines imported from southern Greece.

Ανναρέτα Τουλουμτζίδου | Annareta Touloumtzidou

«Οστράκινα τορευμάτα» από τον Τρίλοφο Θεσσαλονίκης: εξετάζοντας τα πήλινα ανάγλυφα πλακίδια από τη διακόσμηση ταφικών κλινών

Η ανακοίνωση πραγματεύεται πήλινα ανάγλυφα πλακίδια που εντοπίστηκαν σε ένα συλημένο θαλαμωτό τάφο από τον Ν. Κοτζιά το 1935. Τα πλακίδια αυτά ανήκαν στη διακόσμηση ταφικών κλινών και θα συνεξεταστούν τα τυπολογικά παράλληλά τους, η θεματολογία τους και η σχέση τους με τον διάκοσμο πραγματικών κλινών. Η μία ομάδα απεικονίζει το σπαραγμό ενός αλόγου από δύο γρύπες σε περίτμητη απόδοση ενώ η δεύτερη τον Διόνυσο και την Αριάδνη μεμονωμένα σε πλακίδια. Ενώ για την πρώτη ομάδα είναι γνωστά αρκετά εικονογραφικά παράλληλα στην τέχνη και μπορούν να συγκριθούν με παρόμοια πήλινα πλακίδια της πρώιμης ελληνιστικής εποχής, για τη δεύτερη ομάδα τα πλησιέστερα εικονογραφικά παράλληλα απαντούν στην υστεροκλασική αγγειογραφία. Από τη μελέτη της τεχνικής της κατασκευής τους και την ανάγλυφη απόδοση φύλλου άκανθας στο ανώτερο τμήμα τους, διατυπώνεται η υπόθεση πως τα ζεύγη πλακιδίων με τον Διόνυσο και την Αριάδνη κατασκευάστηκαν από μήτρα που δημιουργήθηκε από το αποτύπωμα ενός μετάλλινου αναγλύφου που κοσμούσε μεγάλο φιαλόσχημο αγγείο και απεικόνιζε σε εραλδική σύνθεση τα δύο πρόσωπα. Τίθενται κατά συνέπεια ερωτήματα για τις σχέσεις τορευτών και κοροπλαθών και αναφέρονται ανάλογες περιπτώσεις πήλινων πλακιδίων που δημιουργήθηκαν από μήτρες που αποτύπωσαν τον ανάγλυφο διάκοσμο μετάλλινων τορευμάτων, τους λόγους δημιουργίας τους και τα αντικείμενα που προορίζονταν να κοσμήσουν. Θα εξεταστούν επίσης οι τεχνικές κατασκευής και χρωματισμού όλων των πλακιδίων και οι σχέσεις τους με την κατασκευή ειδωλίων.

"Toreutics in clay" from Trilophos, Thessaloniki: Investigating terracotta relief appliqués from the decoration of funerary couches

Subject of this presentation will be some terracotta relief appliqués from Trilophos, Thessaloniki, which belonged to the decoration of funerary couches. These reliefs, which are previously unpublished, were unearthed in an Early Hellenistic, unfortunately plundered, chamber tomb by the Ephor of antiquities Ν. Kotzias in 1935.

One group of appliqués presents two griffins devouring a horse in a high and openwork relief while the second one presents Dionysus and Ariadne in isolation. For the first group known

are many iconographic parallels in various art depictions of the 4th c. BC and could be compared to similar terracotta appliqués of the early Hellenistic period, also belonging the decoration of funerary couches, from Macedonia and Magna Grecia, imitating analogous decoration on couches made of luxurious materials. However, the closest iconographic parallels for the second group appear in few late classical red-figure vases and rarely in clay are vases with relief decoration while unknown parallels in terracotta appliqués.

The construction method and the observation of a relief acanthus leaf on their upper part, have led to the conclusion that the appliqués with Dionysus and those with Ariadne were produced from a single mould, which was constructed from the imprint of a metal sheet, once having decorated a metal vessel, probably a basin. Thus, issues about the relations between terracotta figurines and toreutics are raised, enforced by exemplars of figural relief decoration on clay vessels which was created with a similar way from imprints of a variety of objects of toreutic art with relief decoration (vessels, mirrors, jewellery, pieces of armour etc.). Further examination of the appliqués from Trilophos will reveal affinities with terracotta figurines in terms of construction, coloration and accentuation of details with the application of metal-foil.

Ελένη Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου | Eleni Trakosopoulou-Salakidou Ειδώλια από την αρχαία Άκανθο

Τα πολυάριθμα δεδομένα της μακρόχρονης έρευνας στην αρχαία Άκανθο (σημερινή Ιερισσός) συνθέτουν μία πολύμορφη εικόνα της σημαντικής αυτής πόλης της Χαλκιδικής και του βορειοελλαδικού χώρου. Στο πλήθος των ευρημάτων τα ειδώλια κατέχουν θεμελιώδη θέση και συγκροτούν μία αξιόλογη συλλογή συμβάλλοντας καθοριστικά στη διαμόρφωση της πολιτισμικής της φυσιογνωμίας. Καλύπτουν ένα μεγάλο χρονικό διάστημα από την αρχαϊκή έως την ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή, προερχόμενα στη συντριπτική τους πλειονότητα από την ανασκαφή του εκτεταμένου παράλιου νεκροταφείου της και σε μικρό ποσοστό από την ισχυρή έρευνα της πόλης. Αντιπροσωπεύουν ένα πλούσιο από εικονογραφική άποψη σύνολο με ενδιαφέρουσα αντανάκλαση θρησκευτικών και κοινωνικών αντιλήψεων, καθώς και πεποιθήσεων για τη μεταθανάτια ζωή, την αναγέννηση και τις αντίστοιχες προστάτιδες θεότητες. Αντιπροσωπεύονται ποικίλοι κοροπλαστικοί τύποι, είτε γνωστοί ήδη ή και πλατιά διαδεδομένοι, είτε σπανιότεροι, στους οποίους και επικεντρώνεται η παρούσα ανακοίνωση. Ο μεγάλος αριθμός των πήλινων ειδωλίων διανθίζεται με κάποια δείγματα από φαγεντιανή, λιγοστά είναι τα επεισόδια ειδώλια, ενώ στα προϊόντα των εγχώριων εργαστηρίων εμφανείς είναι οι επιδράσεις στη διαμόρφωση των τύπων τους από πρότυπα ή και αρχέτυπα των μεγάλων, γνωστών κέντρων παραγωγής του αρχαιοελληνικού κόσμου.

Terracotta figurines from ancient Acanthus

The numerous data from the long archaeological research at ancient Akanthos (modern Ierissos) compose a polymorphous picture of an important Greek city of Chalkidiki and of Northern Greece, as well.

Among the great variety of finds, the figurines preserve a fundamental position and constitute a remarkable collection, which contributes largely to the formation of the city's cultural physiognomy. Their dating expands from the Archaic to the Early Imperial period, while most of them come mainly from the cemeteries and only a few have been uncovered in the limited archaeological research at the city.

From the iconographical point of view, they represent a rich variety of types, reflecting interesting religious and social perceptions, among which concepts concerning afterlife and its corresponding patron gods. Various coroplastic types are represented: some of them are well-known or widespread, but there are also rarer ones, on which this paper aims to focus.

Apart from a few examples in faience, the great majority is represented by terracotta figurines. Most of them are locally-made and obviously inspired from models or archetypes used in well-known centers of coroplastic production in the ancient Greek world; lesser is the number of imported figurines.

Χρύσα Τσαγκούλη | Chryssa Tzagouli **Προϊστορικά πήλινα ειδώλια-κουδουνίστρες από τον βορειοελλαδικό χώρο**

Ο όρος «κουδουνίστρες» είναι συμβατικός. Πρόκειται για πήλινα ειδώλια με πήλινες μπίλιες ή χαλίκια στο εσωτερικό τους, μοναδικά για το είδος τους όσον αφορά στην νεολιθική εποχή του ελλαδικού χώρου, δεδομένου ότι κατά τους ιστορικούς χρόνους τα ειδώλια-κουδουνίστρες αφθονούν.

Έχουν αποκαλυφθεί πήλινα ζώομορφα και ανθρωπόμορφα ειδώλια με μπίλιες ή χαλίκια στο εσωτερικό τους από τον βαλκανικό χώρο, τη Ρωσία, τη Μικρά Ασία ακόμη και από την Κίνα που χρονολογούνται στη νεολιθική και την εποχή του χαλκού. Ιδιαίτερα κατά την ύστερη εποχή του χαλκού αφθονούν τα γραπτά ζώομορφα πήλινα ειδώλια από την Κύπρο, αλλά και γενικότερα την ανατολική Μεσόγειο, με μπίλιες στο εσωτερικό τους που χαρακτηρίζονται κουδουνίστρες-παιχνίδια για παιδιά. Χάρη στα ανωτέρω παράλληλα ρίχνεται φως στην τεκμηρίωση και ερμηνεία των σπάνιων και ολιγάριθμων (προς το παρόν τουλάχιστον) αυτών πήλινων αντικειμένων παραγωγής ήχου, τα οποία θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί ως κουδουνίστρες-παιχνίδια, δεδομένου ότι τέτοιου είδους αντικείμενα έχουν βρεθεί και σε παιδικές ταφές. Ερευνητές εκτιμούν ότι ίσως κάποια από τα εν λόγω αντικείμενα να είχαν και αποτροπαϊκό χαρακτήρα ή να χρησιμοποιήθηκαν κατά την διάρκεια τελετών για την παραγωγή ρυθμικών ήχων.

Prehistoric clay figurines-rattles from Northern Greece

The term “rattles” is conventional. These are clay figurines with clay balls or pebbles in their interior, unique for their kind in the Neolithic Age of Greek area, given that in the historical times the figurines-rattles abound.

Zoomorphic or anthropomorphic figurines with clay balls or pebbles inside them from the Balkan region, Russia, Asia Minor and even China dating back to the Neolithic and the Bronze Age have been discovered. Especially during the Late Bronze Age about the painted animal-shaped figurines from Cyprus and more generally the eastern Mediterranean with clay balls inside them, which are characterized as rattles-toys for children.

Thanks to the above, there has been an enrichment to the documentation and interpretation of the rare and few (at present) clay sound producing objects that could have been used as rattles-toys, since such objects have also been found in child burials. Researchers believe that some of these objects might have been either dissuasive or used during ceremonies to produce rhythmic sounds.

Μαρία Τσιμπίδου-Αυλωνίτη | Maria Tsimbidou-Avlonitou Πήλινες προτομές από το νεκροταφείο των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων στην περιοχή του Φοίνικα

Το 1999, κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα για την ανέγερση του πολυκαταστήματος «Carrefour/Μακεδονία», απέναντι από τον ήδη γνωστό μακεδονικό τάφο στην περιοχή του Φοίνικα Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκαν 57 ασύλητοι τάφοι, αρκετά πλούσια κτερισμένοι, οι οποίοι καλύπτουν χρονολογικά όλον τον 4ο αι. π.Χ. Επρόκειτο, όπως εκ των υστέρων τεκμηριώθηκε, για μικρό τμήμα ενός ευρύτερου νεκροταφείου που σχετίζεται με το προκασσάνδρειο πόλισμα, το οποίο εντοπίστηκε τελικά κατά τις εκσκαφές για την κατασκευή του αμαξοστασίου του Μετρό στην ίδια περιοχή. Τα ευρήματα της ανασκαφής αυτής, μαζί με ορισμένα ακόμη από έρευνες σε γειτονικά οικόπεδα, συνιστούν ενδιαφέροντα κλειστά σύνολα, χρονολογημένα με ασφάλεια τόσο από την κεραμική όσο και τη μαρτυρία των νομισμάτων.

Μεταξύ των κτερισμάτων, όπου υπερτερούσαν τα πήλινα αγγεία, αρκετές πήλινες γυναικείες προτομές και ειδώλια συντρόφευαν πολλές από τις ταφές, αδιακρίτως φύλου. Η παρουσίασή τους, εδώ, για πρώτη φορά, προσθέτει στη γνώση μας για την κοροπλαστική της Μακεδονίας ένα αξιόλογο σύνολο, προερχόμενο από έναν σχεδόν άγνωστο, έως πρόσφατα, αρχαιολογικό χώρο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την ιστορία της Θεσσαλονίκης.

Terracotta protomae from the cemetery of Classical and Early Hellenistic times in the area of Phoinikas, Thessaloniki

In 1999, a total of 57 unlooted graves were unearthed in the area of Phoinikas just across from the already known Macedonian tomb, during the rescue excavation concerning the erection of the department store "Carrefour /Macedonia". They constitute only a small part of a larger cemetery related to a pre-Cassander polisma, which was revealed later during the construction of the Metro depot in the same area. Most of the tombs were organized in groups and were quite richly endowed with grave goods which, according to the related pottery and coinage, can be dated between the early 4th and the beginning of the 3rd c. BC. Besides the numerous local and imported ceramic ware, which far exceeded the other finds, a considerable amount of terracotta figurines and protomes accompanied many of the burials, both male and female. The presentation of these finds for the first time, deriving from an archaeological site of a great importance for the history of Thessaloniki (almost unknown till recently), aims at making an important contribution to our knowledge of the Macedonian coroplastic production.

Μαρία Φαρμάκη & Χριστίνα Μουстанτάμη Maria Farmaki & Christina Moustantami

Τέσσερα ειδώλια προγαστόρων νάνων: μία θεώρηση των σχέσεων των λαών της Μεσογείου τον 6ο αιώνα π.Χ. Ο ρόλος της Μακεδονίας

Με αφορμή πήλινα ειδώλια προγαστόρων νάνων που κατασχέθηκαν από λαθρανασκαφή στη Μακεδονία, επιχειρείται μια θεώρηση των σχέσεων και της αλληλοεπίδρασης των λαών στη λεκάνη της Μεσογείου τον 6ο αι. π.Χ..

Τέσσερα ειδώλια, προϊόντα λαθρανασκαφής, των οποίων όμως γνωρίζουμε την προέλευση έδωσαν το έναυσμα για τη μελέτη ειδωλίων προγαστόρων νάνων. Συγκεκριμένα μελετήθηκε το είδος, η χρήση, η διάδοση και η καταγωγή αυτού του τύπου ειδωλίων με αποτροπαϊκό χαρακτήρα, τα χαρακτηριστικά των οποίων προέρχονται από

τους αιγυπτιακούς θεούς Μπερ και Φθα. Πρόκειται για μορφές νάνων με αγαθά άτριχα πρόσωπα και προτεταμένη κοιλιά στην οποία ακουμπούν τα μικρά τους χέρια. Όλα τα ανάλογου τύπου ειδώλια έχουν βρεθεί στη Μακεδονία σε ταφικά σύνολα του 6ου π.Χ. αιώνα, γεγονός που αντανακλά τις στενές εμπορικές σχέσεις των λαών της Μεσογείου τη συγκεκριμένη εποχή καθώς και τις συνεπαγόμενες πολιτισμικές και θρησκευτικές επιδράσεις και ανταλλαγές στο Μακεδονικό χώρο. Ταυτόχρονα, ανιχνεύονται οι ανταλλαγές προϊόντων, οι σχέσεις, ο ανταγωνισμός των λαών της Μεσογείου που κυριαρχούσαν στις εμπορικές οδούς και ο ρόλος του Αιγαίου χώρου.

Four clay figurines of dwarf presbyters: A view of the relations of the people of the Mediterranean in the 6th c. BC. The role of Macedonia

Four figurines of smuggled products of known origins sparked the study of four dwarf presbyters. In particular, the type, use, dissemination and origin of this type of figurines of apotropaic character, the characteristics of which are derived from the Egyptian gods Bes and Ptah, have been studied. These are forms of dwarfs with hairless faces and a protruding belly to which they touch their small hands. All the similar figurines have been found in Macedonia in burial ensembles of the 6th c. BC, which reflects the close trade relations of the peoples of the Mediterranean at that time as well as the resulting cultural and religious influences and exchanges in the Macedonian area. At the same time, product exchanges, relations, interactions and competition of the Mediterranean peoples that dominated the commercial roads as well as the role of the Aegean area are being traced.

Αργύρης Φασούλας | Argyris Fasoulas Η ειδωλοπλαστική παραγωγή της νεολιθικής Θεσσαλίας: η σημασία της τεχνολογικής μελέτης των μικρογραφικών αναπαραστάσεων

Αν και τα νεολιθικά θεσσαλικά ειδώλια έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα έντονα την αρχαιολογική έρευνα, αυτή η τελευταία φαίνεται να προσανατολίζεται, σχεδόν αποκλειστικά, σε μια μορφοτυπιστική θεώρηση τους. Το ειδώλιο έχει επανειλημμένα εξεταστεί ως εικόνα, ως σύμβολο που χρήζει αποκρυπτογράφησης και ερμηνείας. Στο πλαίσιο αυτό θεωρούμε ιδιαίτερα σημαντική την ανάδειξη μιας παραμελημένης από την έρευνα διάστασης της νεολιθικής ειδωλοπλαστικής, αυτή της τεχνικής κατασκευής των ειδωλίων. Η τεχνολογική ανάλυση των μικρογραφικών αναπαραστάσεων της νεολιθικής Θεσσαλίας στοχεύει όχι απλώς στην ανασύσταση των τεχνικών διαδικασιών της κατασκευής τους από την προετοιμασία της πρώτης ύλης έως το τελικό προϊόν, αλλά και στην επανεξέταση των ποικίλων κοινωνικών προεκτάσεων των διαδικασιών αυτών. Μελετώντας ένα σύνολο ειδωλίων από 9 διαφορετικές θεσσαλικές θέσεις οδηγούμαστε σε μια πρώτη σκιαγράφηση της φυσιογνωμίας της ειδωλοπλαστικής παραγωγής της νεολιθικής Θεσσαλίας, της οργάνωσης και της εξέλιξής της.

The idoloplastic production of Neolithic Thessaly: The importance of a technological study of the miniaturized representations

Although the Neolithic figurines of Thessaly are a hotly debated topic in archaeological research, this latter seems to be almost exclusively oriented towards a stylistic analysis. The figurine has been repeatedly seen as an image, as a symbol that needs decryption and interpretation. In this context, the exploration of a neglected dimension of the Neolithic figurines, i.e. their manufacture, is particularly significant. The technological analysis of the miniaturized representations of Neolithic Thessaly aims not only at reconstructing

the technical processes underlying their manufacture, from the preparation of the raw material to the final product, but also at reviewing the various social impacts of these processes. This presentation will focus on the technological study of a corpus of figurines originated from 9 different sites that led to a first description of the physiognomy of the idolo-plastic production of Neolithic Thessaly, its organization and evolution.

Χρυσάνθη Φωτιάδου & Σοφία Αθανασιάδου
Chrysanthi Fotiadou & Sofia Athanasiadou
Η κατασκευή στηριγμάτων στα εργαστήρια συντήρησης του ΑΜΘ για την
εγκατάσταση της έκθεσης «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό»

Στο πλαίσιο της έκθεσης «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό» προέκυψε η ανάγκη σχεδιασμού τρόπου στήριξης των ειδωλίων στις προθήκες του εκθεσιακού χώρου, τόσο για την αντιμετώπιση στατικών προβλημάτων, όσο και για την ασφαλή έκθεση τους. Τα υλικά που αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή των στηριγμάτων είναι κυρίως το plexiglass, σε συνδυασμό με άλλα, όπως μεταλλικοί ράβδοι, αφρώδη, συνθετικά υλικά και ύφασμα. Ο μεγάλος αριθμός των εκθεμάτων και οι ιδιαιτερότητες κατά την στήριξη τους, απαιτούσαν να γίνει η κατασκευή των στηριγμάτων επί τόπου, ώστε να μπορεί να προσαρμόζεται στις εκάστοτε ανάγκες. Για την υλοποίηση αυτού του σκοπού, ήταν απαραίτητη η δημιουργία ενός εργαστηρίου κατασκευής στηριγμάτων εντός του χώρου του Μουσείου. Σύντομα προμηθεύτηκαν τα απαιτούμενα υλικά και ο εξοπλισμός και το ΑΜΘ απέκτησε ένα πλήρες εργαστήριο κατασκευής στηριγμάτων εντός του Τμήματος Συντήρησης, Φυσικών και Χημικών Ερευνών και Αρχαιομετρίας. Ο εξοπλισμός αυτός προσέφερε τη δυνατότητα κατασκευής στηριγμάτων για το σύνολο των εκθεμάτων σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, με χαμηλό κόστος, προσαρμοσμένη τόσο στις ανάγκες του κάθε εκθέματος, όσο και σε αυτές του εκθεσιακού χώρου.

Mount making for the exhibition “Figurine. A microcosmos of clay” at the AMTh

The installation of the exhibition “Figurine. A microcosmos of clay” brought out the necessity of designing the supports of the figurines in display, taking in account both the safety of the objects and the visitor experience. The primary material chosen to be used for the mountmaking was Plexiglas®, combined with metal rods, acrylic foams, other synthetic materials and fabrics. The broad amount of exhibits along with their support demands and peculiarities, required the construction of a large number of mounts both in the conservation studios and on the site of the exhibition, in accordance with the installation needs. In order to achieve this, a mount-making workshop was set up in the studios of the Department of Conservation and Archaeometry of the museum. The acquired equipment provided the museum conservators with the opportunity to create the proper mounts for all of the exhibits in a very short time and at a low cost, contributing in this way to the successful organizing of the exhibition.

Καλλιόπη Χατζηνικολάου | Kalliopi Chatzinikolaou
Τύποι ειδωλίων θεοτήτων από την Άνω Μακεδονία και η αντανάκλαση των
λατρειών της περιοχής: εικονογραφικά και ερμηνευτικά ζητήματα

Από τις σχεδόν τριάντα λατρείες θεοτήτων και ηρώων που μαρτυρούν μέχρι στιγμής τα υλικά κατάλοιπα στην Άνω Μακεδονία μόνο κάποιες απαντούν σε ειδώλια. Από το Ολύμπιο πάνθεο δηλώνεται και με ειδώλια η παρουσία της Αθηνάς, της Αφροδίτης και του κύκλου της, του Διονύσου και του Ερμή. Ο Ηρακλής απαντά ενδεικτικά, συχνότερα

είναι τα ειδώλια της Κυβέλης και των Αιγυπτίων θεών. Οι λατρείες των παραπάνω θεοτήτων μαρτυρούνται κυρίως επιγραφικά, ενώ κάποιες διέθεταν ιερά που έχουν εντοπιστεί ανασκαφικά. Σε λίγες περιπτώσεις συναντώνται και συλλατρείες θεών που απαντούν αποκλειστικά με την παρουσία ειδωλίου ή ειδωλίων. Καθώς το δείγμα γενικά θεωρείται τυχαίο αλλά αποδεικτικό, τα έθνη της περιοχής φαίνεται ότι απηύθυναν δημόσια, όπως δείχνουν επιγραφικές μαρτυρίες, ή ιδιωτικού χαρακτήρα λατρεία, όπως δηλώνουν ειδώλια και άλλα αντικείμενα εντός των συμπραζομένων τους, στις οντότητες που ήταν δημοφιλείς στον παραπάνω χώρο. Το υλικό αυτό χρονολογείται ως επί το πλείστον στους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους με κάποιες αποκλίσεις. Οι τύποι των ειδωλίων ακολουθούν - κατά περίπτωση-εικονογραφικά και τεχνοτροπικά τη μεγάλη πλαστική, επηρεάζονται όμως από την τοπική παράδοση αλλά και την τέχνη των όμορων περιοχών.

Types of Deities' Figurines from Upper Macedonia and the Reflection of the Area's Cults-Issues of Iconography and Interpretation

Only some of the almost thirty cults of deities and heroes which are attested in the material remains in Upper Macedonia so far, are represented on figurines. The presence of Athena, Aphrodite and her disciples, Dionysus and Hermes from the Olympian pantheon is also depicted on figurines. Heracles is found indicatively, whereas the figurines of Cybele and the Egyptian gods are more frequent. The cults of the abovementioned deities are mostly epigraphically attested, whereas some cults had sanctuaries that have been located in excavations. There are a few cases where co-worships of gods are also found exclusively with the presence of a figurine or figurines. Since the sample is generally considered random, yet established, the nations of the area seem to have addressed either a public cult, as shown in epigraphic evidence, or a cult of private nature, as depicted on figurines and other objects in their context, to the entities that were popular in this area. This material is mainly dated to the Hellenistic period and the Roman period with some divergence. The types of figurines follow iconographically and stylistically the great sculpture on a case by case basis and are influenced by the local tradition and the art of the neighbouring areas.

Σταμάτης Χατζητούλουσης | Stamatis Chatzitoulousis

Αινίγματα από πήλο φυλαγμένα σε προθήκη:

τα νεολιθικά πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια από την περιοχή του Πεδινού στο Κιλκίς

Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις αυτής της απεικονιστικής κατηγορίας υλικού πολιτισμού από τη νεολιθική περίοδο συγκλίνουν πλέον στην κοινή διαπίστωση της πολυλειτουργικότητας και πολυσημίας που εν τέλει χαρακτηρίζει αυτά τα προϊστορικά μικρογραφήματα, αφού συνιστούν «πράγματα» αινιγματικά, που φέρουν ποικίλα νοήματα, συνθέτοντας έτσι ένα «κείμενο» πολλαπλών αναγνώσεων.

Η δυσερμήνευτη φύση τους μπορεί να ενισχυθεί περαιτέρω και από το γεγονός ότι κάποιες φορές αποτελούν αντικείμενο τυχαίας εύρεσης και στη συνέχεια παράδοσής τους από ιδιώτη στον κατά τόπους κρατικό διαχειριστικό φορέα (Εφορεία Αρχαιοτήτων ή Αρχαιολογικό Μουσείο).

Κατά συνέπεια, περιέρχονται στη διαχειριστική αρμοδιότητα του φορέα αυτού «απογυμνωμένα» από ένα επαρκώς τεκμηριωμένο πλαίσιο συναφειών, όπως αυτό θα συγκροτούνταν από μία συστηματική αρχαιολογική έρευνα του τόπου προέλευσής τους.

Εφόσον ο κύκλος ζωής των τυχαίων ευρημάτων συνεχίζεται όταν εντάσσονται σε ένα νέο συγκείμενο, αυτό της μουσειακής προθήκης, μπορεί κανείς να αναρωτηθεί, αναλογιζόμενος τις δύο παραπάνω σημαντικές παραμέτρους, ποιό ή ποιά άραγε είναι τα νοήματα ή μηνύματα που μπορεί να προσληφθούν από τη μουσειακή πλέον υπόσταση αυτών των υλικών οντοτήτων;

Ποιό είναι λοιπόν, το αφήγημα που «συντάσσεται» μέσα από τη μουσειακή παρουσίαση αυτών των Νεολιθικών πήλινων ανθρωπόμορφων ειδωλίων από την αγροτική περιοχή της Κοινότητας Πεδινού που περιήλθαν στην κατοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου Κιλκίς ύστερα από την ιδιωτική παράδοσή τους;

Riddles of clay kept in showcases:

The Neolithic clay anthropomorphic figurines from the Pedino area, Kilkis, Northern Greece

The interpretative approaches of this figurative category of material culture from the Neolithic period nowadays converge to the common observation of the multifunctional and polysemous character that ultimately characterizes these prehistoric micrographic artifacts as they constitute enigmatic “things” that bear a variety of meanings, composing a “text” of multiple readings.

Their intriguing nature can be further emphasized by the fact that they sometimes constitute a random finding, which then is handed over by an individual to the state service (Ephorate of Antiquities or Archaeological Museum).

Consequently, they fall into the administrative authority of the state service (Ephorate of Antiquities or Archaeological Museum) having been “stripped” of a sufficiently detailed context, as this would have been documented by a systematic archaeological investigation of their place of origin.

Since the biography of random discoveries continues when they are fit into a new context, that of museum showcases, one can ask, considering the above two important parameters, which are the meanings or messages that can be deduced from the new museological dimension of these material entities?

Which, then, might be the narrative that could be composed by the exhibition of the Neolithic clay anthropomorphic figurines from the rural area of the Pedino community that came to the possession of the Archaeological Museum of Kilkis after their private delivery?

Αρετή Χονδρογιάννη-Μετόκη | Areti Chondrogianni-Metoki

Η ανθρωπόμορφη νεολιθική ειδωλοπλαστική στις κοιλάδες της Κίτρινης Λίμνης και του μέσου ρου του Αλιάκμονα, στην Κοζάνη: προκαταρκτική συγκριτική μελέτη

Η ανακοίνωση αφορά σε μια πρώτη παρουσίαση και συγκριτική μελέτη των ανθρωπόμορφων νεολιθικών ειδωλίων που προέκυψαν από την επιφανειακή και ανασκαφική έρευνα που από τη δεκαετία του 1980 πραγματοποιείται στις κοιλάδες της Κίτρινης Λίμνης και του μέσου ρου του Αλιάκμονα, στην Π.Ε. Κοζάνης.

Το ανασκαφικό υλικό που παρουσιάζεται, προέρχεται από τους νεολιθικούς οικισμούς των θέσεων: Κρυόβρυση Κρανιδίων, Παλιάμπελα Ροδίτη, Βαρεμένοι Γουλών και Βασιλάρα Ράχη Βελβεντού στην κοιλάδα του μέσου ρου του Αλιάκμονα, καθώς και Σουλουκιά Ποντοκόμης, Κρυόβρυση Κλείτου, Οικισμός Κλείτου, Τούμπα Κρεμαστής Κοιλιάδας και Μεγάλο Νησί Γαλάνης στην κοιλάδα της Κίτρινης Λίμνης.

Σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για υλικό που συνδέεται με τον οικιακό χώρο. Χρονολογείται από την αρχαιότερη νεολιθική έως και την τελική νεολιθική περίοδο.

Στην προκαταρκτική αυτή συγκριτική μελέτη επιχειρείται μια πρώτη τυπολογική κατάταξη των ειδωλίων, των οποίων ο αριθμός προσεγγίζει τα 500, με προσδιορισμό και περιγραφή των τύπων ανά χρονική περίοδο, καθώς και συγκριτική παραβολή του υλικού των δύο περιοχών.

Παράλληλα, στα ειδώλια της θέσης Σουλουκιά Ποντοκώμης, η οποία ανασκάφηκε σχεδόν ολόκληρη, με αποτέλεσμα να έχουμε στη διάθεσή μας το μεγαλύτερο μέρος των παραγόμενων και χρησιμοποιούμενων από την κοινότητα ειδωλίων, κατά την αρχαιότερη και τις αρχές της μέσης νεολιθικής περιόδου, κρίθηκε σκόπιμο, μέσα από τον έλεγχο για συνανήκοντα τμήματα, να αναζητηθεί μια νέα ερμηνευτική οδός, σε συνάρτηση με τον αριθμό, τη χωρική και χρονική κατανομή τους.

The anthropomorphic Neolithic figurine in the Kitrini Limni Basin and Middle Aliakmon Valley, in Kozani Prefecture: A preliminary comparative study

This paper presents a first publication and comparative study of anthropomorphic neolithic figurines derived from the surface and excavation research that has taken place in the Kitrini Limni Basin and Middle Aliakmon Valley, since the 1980s, in Kozani Prefecture.

The excavation material comes from the Neolithic settlements of the sites: Kriovrisi Kranidia, Paliampela Roditis, Varemnoi Goules and Vasilara Rachi Velvento, in the middle Aliakmon valley, as well as in Souloukia Pontokomi, Kriovrisi Kleitos, Kleitos, Toumba Kremastis Koiladas and Megalo Nisi Galanis, located in the Kitrini Limni Basin. In all the occasions it is about material associated with domestic space, dated from the Ancient Neolithic until the Final Neolithic period. A first typological classification is attempted, with determination and description of the types of figurines per period of time, as well as a comparison of the material from the two regions. This study comprises about 900 figurines.

At the same time, in the case of the figurines of the site of Souloukia Pontokomi, it was considered appropriate, through the inspection over joining parts, to seek a new interpretative approach, in relation to their number, as well as the spatial and temporal distribution. This site was excavated almost entirely and we have the vast majority of all the figurines produced and used by the community, during the Early Neolithic and in the beginning of the Middle Neolithic period.

Πανίκος Χρυσοστόμου | Panikos Chrysostomou Η νεολιθική ειδωλοπλαστική στους υδάτινους κόσμους των λεκανών του Αμυνταίου και των Γιαννιτσών: τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των ειδωλίων, τα ανασκαφικά συμφραζόμενα και η προσπάθεια ερμηνείας της χρήσης και της λειτουργίας τους στον κοινωνικό τους χώρο

Τα ανθρωπόμορφα και τα ζωόμορφα ειδώλια, αλλά και τα ειδώλια άλλων έμβιων όντων και μικρογραφικών ομοιωμάτων αντικειμένων, αποτελούσαν για τους νεολιθικούς κατοίκους των υδατολεκανών του Αμυνταίου και των Γιαννιτσών, όπως και αλλού, ένα μεγάλο κομμάτι της έκφρασης του ιδεολογικού τους κόσμου. Οι επιφανειακές και οι ανασκαφικές τομές στις δυο γεωγραφικές ενότητες και ιδίως οι μεγάλης κλίμακας σωστικές έρευνες στην περιοχή του Ορυχείου Πεδίου Αμυνταίου και της λίμνης Χειμαδίτιδας, οδήγησαν στη συγκέντρωση πολυάριθμων και ποικιλόμορφων μικροπλαστικών έργων από όλες τις περιόδους της νεολιθικής εποχής. Η ανασκαφή ολόκληρων νεολιθικών εγκαταστάσεων σε χερσαίο ή λιμναίο χώρο επέτρεψαν την ακριβή και πλήρη χωροθέτηση της διασποράς ή των συγκεντρώσεών τους, αλλά και

τον εντοπισμό πολλών κλειστών συνόλων, στοιχεία πολύτιμα για την ερμηνευτική προσέγγιση της χρήσης τους. Με δεδομένη τη διαχρονική επικοινωνία των δυο γειτονικών γεωγραφικών ενοτήτων, η συγκριτική παραβολή των τυπολογικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών των ειδωλοπλαστικών έργων τους, των πρόσθετων στοιχείων στην επιφάνειά τους, καθώς και των ανασκαφικών συμφραζομένων τους, αποτέλεσε ένα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας, ως προς την αναζήτηση ομοιοτήτων και διαφορών στα μέσα και στον τρόπο υλοποίησης της συγκεκριμένης ιδεολογικής έκφρασης, αλλά και κοινών στοιχείων επιμέρους διατυπώσεων, ενδεικτικών του βαθμού επικοινωνίας και της αλληλεπίδρασης των δυο χώρων.

Neolithic figurines in the waterworlds of the Amyndeon and Giannitsa basins: The typological and morphological characteristics of the figurines, the excavation context and the interpretation of their use and function in their social surroundings

Anthropomorphic and zoomorphic figurines, as well figurines of other living beings and objects models, constituted for the Neolithic inhabitants of the Amyndeon and Giannitsa basins – as in other areas- an important part of their ideological expression. Surface survey and systematic excavation in both geographical units and especially the large-scale research in the area of the Amyndeon Coal Mining Zone and the area of Lake Chimaditis, resulted in the collection of numerous and diverse plastic modelartefacts covering the whole Neolithic period. The excavation of entire Neolithic dryland and lake-side settlements allows the accurate and complete location either of their dispersion or their concentration. Additionally, the detection of many artefacts in safe contexts provides valuable information in order to interpret their use. Taken for granted the diachronic communication of these two neighboring geographical units, the comparison of the typological and morphological characteristics of their figurine art, the presence of additional elements on their surface, as well their excavation context, proved to be an interesting field of research, regarding the search of similarities and differences in the means and ways of materializing this certain ideological expression, and at the same time the common features of the individual narratives, which are indicative of the degree of communication and interaction between the two areas.

ΟΜΙΛΗΤΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αγγέλη Ανθή	aaggeli@culture.gr	Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΕΦΑ Πρέβεζας
Αδάμ-Βελένη Πολυξένη	pveleni@culture.gr	Αρχαιολόγος/Θεατρολόγος, Προϊσταμένη Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Αθανασιάδου Σοφία	sathanasiadou@culture.gr	Συντηρήτρια ΑΜΘ
Ακαμάτης Νίκος	nikakamatis@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Αλλαμανή Βικτώρια	victoriaallamani@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Αναγνωστοπούλου Κατερίνα	katanagno@yahoo.gr	Αρχαιολόγος
Ασλάνης Ιωάννης	iaslanis@eie.gr	Διευθυντής Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Αχειλαρά Λίλλιαν	acheilara@yahoo.gr	Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠΠΟΑ
Βαβλιιάκης Γεώργιος	gvavliakis@yahoo.com	Αρχαιολόγος
Βαϊοπούλου Μαρία	mvaioyroulou@culture.gr, m_vaioyroulou@hotmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Καρδίτσας
Βάλλα Μαγδαληνή	mvalla@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑΠΕΘ
Βασιλειάδου Αθηνά		Εργαστήριο Αναλυτικής Χημείας, Τμήμα Χημείας, ΑΠΘ
Βασιλειάδου Ιωάννα	ivasil@hist.auth.gr	Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό ΑΠΘ
Βασιλικούδης Νικόλαος	nvasilikoudis@culture.gr	Αρχαιολόγος, Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων
Βιβντένκο Σβετλάνα	svivntenko@culture.gr	Χημικός, ΕΦΑ Περιφέρειας Θεσσαλονίκης
Βιολατζής Μιχαήλ	m-vita@hotmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Πόλης Θεσσαλονίκης

Blaževska Silvana	silvana.blazevska@gmail.com	Archaeologist, National Institution Stobi
Γεωργιάδης Φώτης	fgeorgiadis@culture.gr	Αρχαιολόγος, Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας -Σπηλαιολογίας
Γεωργιάδου Γεωργία	georgia_georgiadou@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Γεωργούλας Γεώργιος	g.georgoulas@culture.gr	ΕΦΑ Ιωαννίνων
Δημητρακοπούλου Βασιλεία	vassia7@gmail.com	Αρχαιολόγος
Δημουλά Αναστασία	adimoula@hist.auth.gr	Αρχαιολόγος Μεταδιδακτορική ερευνήτρια ΑΠΘ
Darcque Pascal	pascal.darcque@cnrs.fr	Αρχαιολόγος, CNRS (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Γαλλίας)
Ευστρατίου Νίκος	efstrati@hist.auth.gr	Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, ΑΠΘ
Ζωγράφου Ηλέκτρα	izografou@culture.gr	Αρχαιολόγος ΑΜΘ
Θάνος Αργύρης	athanos@culture.gr	Συντηρητής, ΕΦΑ Περιφέρειας Θεσσαλονίκης
Θεοδώρου Δήμητρα	thedimitra@yahoo.gr	Αρχαιολόγος
Ιερεμίας Στέλιος	stelios_ieremias@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Καΐκα Ζωή	zozkaika@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Καλλιντζή Κωνσταντίνα	ckallintzi@gmail.com	Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΕΦΑ Ξάνθης
Καραγιαννόπουλος Χρήστος	karagiannxr@cyta.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Καρδίτσας
Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γεωργία	geokaramitrou@gmail.com	Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠΠΟΑ
Καρολίδης Δημήτρης	dkarolidis@culture.gr	Συντηρητής ΑΜΘ
Κατσαδήμα Ιουλία	ikatsadima@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Ιωαννίνων
Μιχάλης-Σωκράτης Καφούσις	michael.kafousias@gmail	Φοιτητής Σχολή Καλών Τεχνών ΑΠΘ
Κατσιφας Χρήστος	chkatsifas@culture.gr	Χημικός ΑΜΘ
Κοκκινίδου Δήμητρα	dimkokki@otenet.gr	Διδάσκουσα Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Κουκουβού Αγγελική	akoukounou@culture.gr	Αρχαιολόγος ΑΜΘ

Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χάιδω	ckoukouli@gmail.com	Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠΠΟΑ
Κωτσάκης Κωνσταντίνος	kotsakis@hist.auth.gr	Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, ΑΠΘ
Λαμπροθανάση Ελένη	ellabroth@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Χαλκιδικής & Αγίου Όρους
Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μαρία	makamati1@hotmail.com	Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠΠΟΑ
Λιούλιας Στέργιος	slioulias@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Βέροιας
Λύρου Φωτεινή	vavlyrpen@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Μάλαμα Πηνελόπη	pmalama@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Καβάλας
Μαλαμίδου Δημητρία	dmalamidou@culture.gr	Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΕΦΑ Σερρών
Μαλλετζίδου Λαμπρινή		Χημικός ΑΠΘ
Μαντέλη Αικατερίνη	amanteli@culture.gr	Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
Μαραγκού Χριστίνα	chrmarangou@yahoo.gr	Αρχαιολόγος
Μερούσης Νίκος	stefmer@otenet.gr	Αρχαιολόγος
Μεταξάς Οδυσσέας	odymetaxas@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Μητσοπούλου Ελένη	elenemits@gmail.com, emitsopoulou@culture.gr	Αρχαιολόγος
Μισαηλίδου- Δεσποτίδου Βασιλική	v.missailidou@gmail.com	Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠΠΟΑ
Μουσαντάμη Χριστίνα	christinamoustadami@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Περιφέρειας Θεσσαλονίκης
Μπεχτσή Κατερίνα	ebehtsi@culture.gr	Αρχαιολόγος ΑΜΘ
Μπιλούκα Άρτεμις	artbilouka@gmail.com	Αρχαιολόγος
Muller Arthur	arthur.muller@univ-lille3.fr	Professeur émérite Université de Lille & Institut universitaire de France
Νανόγλου Στράτος	snanoglou@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Πέλλας
Ναζλής Γιάννης	inazlis@culture.gr	Χημικός ΑΜΘ
Ναούμ Ελπινίκη	elpinaoum@gmail.com	Αρχαιολόγος-μουσειολόγος, ΕΦΑ Φλώρινας
Πανάτση Αγγελική	apanatsi@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Ιωαννίνων
Παντή Άννα	apanti@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Περιφέρειας Θεσσαλονίκης
Παπαδοπούλου Βαρβάρα	vrapadopoulou@culture.gr	Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΕΦΑ Άρτας

Παπαδοπούλου Ειρήνη	eirini_2g@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Παπαδόπουλος Ευστράτιος	efstratiospa@gmail.com	Αρχαιολόγος, Προϊστάμενος ΕΦΑ Δράμας
Papazovska Aleksandra	papazsan@hotmail.com	Archaeologist, Archaeological Museum, Skopje
Παπαευθυμίου-Παπανθίμου Αικατερίνη	papanthi@hist.auth.gr	Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΑΠΘ
Πηλίδου Κωνσταντίνα	dinapileidou@yahoo.gr	Αρχαιολόγος
Πουλακάκης Νεκτάριος	npoulakakis@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Κιλκίς
Πουπάκη Ειρήνη	ipoupaki@culture.gr	Αρχαιολόγος, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
Προκόβα Αλεξάνδρα	alprokova@gmail.com	Αρχαιολόγος
Πρωτοψάλτη Σουλτάνα	taniaprotopsalti@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Πόλης Θεσσαλονίκης
Πυλαρινού Νικολέτα	nikolpil@yahoo.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Σερρών
Ράπτης Θ. Κωνσταντίνος	raptis.constantinos@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Πόλης Θεσσαλονίκης
Ρούσου Αναστασία	tasoularousou@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Σκαλιστή Ελένη	elenskalisti@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Ιωαννίνων
Στεφανή Ευαγγελία	estefani@culture.gr	Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΑΜΘ
Στρατούλη Γεωργία	gstratouli@gmail.com	Αρχαιολόγος, Προϊστάμενη ΕΦΑ Κιλκίς
Τερζοπούλου Δόμνα	dterzopoulou@culture.gr	Αρχαιολόγος, Προϊστάμενη ΕΦΑ Έβρου
Τζαναβάρη Κατερίνα	katerina_tzanavari@yahoo.gr	Αρχαιολόγος
Τουλουμετζίδου Ανναρέτα	atouloumtzidou@culture.gr	Αρχαιολόγος
Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ελένη	eletrak2012@gmail.com	Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠΠΟΑ
Τσαγκούλη Χρύσα	efakoz@culture.gr tsagoulichryssa@gmail.com	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Χαλκιδικής & Αγίου Όρους

Τσιμπίδου - Αυλωνίτη Μαρία	mtsimbidou@yahoo.gr	Αρχαιολόγος
Τσιρτσώνη Ζωή	zoi.tsirtsoni@mae.u-paris10.fr	Αρχαιολόγος, CNRS France
Φαρμάκη Μαρία	merrygfar@yahoo.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Κιλκίς
Φασούλας Αργύρης	saluosaf@hotmail.com	Αρχαιολόγος
Φωτιάδου Χρύσα	chfotiadou@culture.gr	Συντηρήτρια ΑΜΘ
Χατζηνικολάου Καλλιόπη	kchatzini@yahoo.gr	Αρχαιολόγος, ΑΜΘ
Χατζητουλούσης Σταμάτης	chatzitoulousiss@yahoo.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Κιλκίς
Χονδρογιάννη-Μετόκη Αρετή	achondrogianni@culture.gr	Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΕΦΑ Κοζάνης
Χρυσοστόμου Πανίκος	pchrisostomou@culture.gr	Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Φλώρινας
